

ESKİ UYGURCA-TİBETÇE DİL İLİŞKİLERİ: TİBET KÖKENLİ DİNİ TERİMLER (Tantrik Türk Budizmi Metinlerinden Hareketle)

Hasan İSİ*

Öz: Tantrik Türk Budizmi, Budist Uygurların Moğol-Yuan Hanedanlığı (13-14. yüzyıl) dönemindeki icra ettikleri dinî sistemlerinin adıdır. Bu dinî sistem, kaynağını hem Tibet hem de Çin etkili Ezoterik Budizm'den almaktadır. Klasik Öncesi ve Klasik Uygur Budizmine göre (10-12. yüzyıllar), ağırlıklı olarak büyü, sihir ve meditasyon teknikleri temelinde gelişme gösteren Tantrik Türk Budizmi hem Türkçe hem de yabancı dinî terimlerle Buddha öğretisini yansıtan bir düşünce sistemidir. Budist Uygurlar açısından Budizm'in öz kaynaklarıyla doğrudan temasın yaşandığı bir dinî sistem olan Tibet Budizmi, 'Öze Dönüş' sloganıyla Sanskritçe ile doğrudan temaslar yaşandığı, artık dinî terimlerin Sogdca ya da Toharcadan (A/B) değil, ağırlıklı olarak Sanskritçe ve Tibetçe gibi dillerden alındığı dinî bir edebiyattır. Orta Asya'nın popüler bir dinî hareketi olan Tibet Budizminin yansımalarının yoğun bir şekilde hissedildiği Tantrik Türk Budizmi döneminde, ilk kez Tibetçeden Eski Uygurcaya metin çevirilerinin yapıldığı ve de bu çeviri faaliyetleri neticesinde Tibetçeden Eski Uygurcaya kelime ödünçlemelerinin arttığı görülmektedir. Tibetçeden Eski Uygurcaya yapılan dinî çeviriler neticesinde, çeşitli kavram alanlarında Tibetçenin yoğun etkisi hissedilmiştir. Tantrik Türk Budizmi metinleri tanıklığında, Eski Uygurcadaki Tibetçeye dair ödünçlemeler, çalışmamızda başta Gurular olmak üzere, anatomi, büyüülü hece, coğrafi bölge/soy adı, Budist kitap(lar), ritüel ve sunular gibi alanlarda görülmektedir. Bu yönüyle, eldeki çalışma Eski Uygurca-Tibetçe dil ilişkileri temelinde, tematik ve dilsel olarak incelenmiş Tibet kökenli dinî terimler vasıtasıyla Budist Uygurlarda var olan Tantrik etkilerin yönü ve gelişimi üzerine bilgiler içermektedir.

Anahtar Sözcükler: Tantrik Türk Budizmi, Uygurlar, Tibetçe, Eski Uygurca, Dil İlişkileri.
Old Uygur-Tibetan Language Relations: Religious Terms of Tibetan Origin (From Tantric Turkish Buddhism Texts)

Abstract: Tantric Turkish Buddhism is the name of the religious system practiced by the Buddhist Uyghurs during the Mongol-Yuan Dynasty (13-14th century). This religious system derives its source from both Tibetan and Chinese-influenced Esoteric Buddhism. According to Pre-Classical and Classical Uyghur Buddhism (10th-12th centuries), Tantric Turkish Buddhism, which developed mainly on the basis of magic and meditation techniques, is a thought system that reflects the Buddha's teaching in both Turkish and foreign religious terms. Tibetan Buddhism, which is a religious system in which direct contact with the own resources of Buddhism is experienced for Buddhist Uyghurs, is a religious literature with the slogan of 'Return to Self,' where direct contacts are made with Sanskrit, religious terms are no longer Sogdian or Toharic (A/B), but predominantly Sanskrit and Tibetan. It is seen that during the Tantric Turkish Buddhism period, when the reflections of Tibetan Buddhism, a popular religious movement in Central Asia, were intensely felt, texts were translated from Tibetan to Old Uyghur for the first time. As a result of these translation activities, word borrowing from Tibetan to Old Uyghur increased. As a result of the religious translations made from Tibetan to Old Uyghur, the intense influence of Tibetan was felt in various conceptual fields. In the form of Tantric Turkish Buddhism texts, borrowings from Old Uyghur

* Dr. Öğretim Üyesi, Trabzon Üniversitesi, Trabzon/TÜRKİYE. E-posta: hasanisi21@yahoo.com.tr, ORCID No: 0000-0001-7269-3596.

Makalenin Geliş Tarihi: 08.05.2023 - Makalenin Kabul Tarihi: 11.06.2023

DOI: turkbilig.1409701

Tibetan are seen in our study, especially in Gurus, anatomy, magical syllables, geographical region/lineage, Buddhist book(s), rituals, and offerings. In this respect, the present study contains information on the direction and development of Tantric influences in Buddhist Uyghurs through Tibetan origin religious terms that have been studied thematically and linguistically on the basis of Old Uyghur-Tibetan language relations.

Keywords: *Tantric Turkish Buddhism, Uyghurs, Tibetan Language, Old Uyghur, Language Relations.*

Giriş

İslam öncesi Eski Türk dinî geleneği hakkındaki bilgilerimizi, tarihte Manihaizm ve Budizm gibi öğretileri benimsemiş Uygurlar vasıtasıyla görmekteyiz. Ağırlıklı olarak Budist öğreti temelinde çeviriye dayalı dinî bir edebiyat ortaya koyan Uygurlar, başta Soğdlar, Toharlar, Çinliler, Tibetliler vs. olmak üzere birçok kavimle üzerinde yaşadıkları bölgedeki komşuluktan ötürü, kültürel ve dinî birlikliliklere girerek bu halkların dillerine ait birçok kavramın Türk dili içerisinde görülmesine sebep olmuştur. Yazılı belgeler tanıklığında, Eski Türk dilinin kültürel ve dinî birlikliliklere dayalı ilişkiler sonucu yabancı kelimelerle tanışıklığı, Köktürkler dönemine denk gelse de Türk dilindeki yabancı kelimeler ağırlıklı olarak dinî alanda Eski Uygur Türkçesi döneminde görülmektedir. Manihaizm ve Budizm doğrultusunda, Türkçe dil bilinci yanında Soğdca, Toharca (A/B), Çince, Tibetçe, Moğolca ve Sanskritçe gibi dillerden çeşitli öğreti terimlerini alarak karma bir dinî terminoloji oluşturan Uygurlar, özellikle 13-14. yüzyılları kapsayan Moğol-Yuan Hanedanlığı döneminde Tibetçe ve Sanskritçe gibi dillerle doğrudan etkileşime girerek bu dillerden birçok kavramı Eski Uygur Türkçesine aktarmıştır.

Bu yönüyle eldeki çalışma, 13-14. yüzyıl Tibet Budizmini benimsemiş Uygurlarda etkisini gösteren Tibet etkili düşünce sisteminin yazılı belgelerde dinî terimler yoluyla bıraktığı izleri ortaya koyma amacından ileri gelmektedir. İki ana bölümden oluşan bu çalışmada, 13-14. yüzyıl Tibet etkili Budist Uygur metinleri tanıklığında, Uygur dinî terminolojisinde yer alan Tibetçe terimler tematik ve dilsel olarak incelenmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde, dil ilişkileri kavramı temelinde Eski Uygurca-Tibetçe dil ilişkileri hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölümde, özellikle dil ilişkileri kavramından hareketle, Tibet dili hakkında açıklamalar yapıp Tibetçenin Eski Uygur Türkçesi üzerindeki etkisi gösterilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümü, 7 ana başlıkta gösterilen Eski Uygurcadaki Tibetçe terimlerin tematik ve dilsel olarak işlenişine dayanmaktadır. Bu bölümde, özellikle Tibet kökenli terimlerin sahip olduğu dinî değere yer verilerek bu kavramların Budist Uygur dinî terminolojisi içerisindeki yansımaları gösterilmiştir. Devamında, sahip oldukları kavramsal değer çeşitli açıklamalarla gösterilen dinî terimlerin Eski Uygurcadaki görünümü, köken ve oluşum yönü doğrultusunda işlenmiştir.

1. Eski Uygurca-Tibetçe Dil İlişkisi

Toplumlar, tarih boyunca birbirleriyle türlü ilişkiler içine girmiştir. Ticaret, seyahat, savaş, göç, din, eğitim gibi faaliyet ve koşullarla kurulan temasların, kültür ve dile yansımalarının olması kesindir. Toplumsal ilişkiler, aslında birer dil ilişkisidir. Başka bir deyişle, toplumlar arası etkileşimin sonuçlarının açık bir şekilde görüldüğü alanların başında dil gelmektedir (Uysal, 2020, s. 12-13). Tarihin en eski dönemlerinden bu yana, yeryüzündeki bütün dil toplulukları, diğer dil topluluklarıyla az ya da çok, ama mutlaka temasta bulunmuşlardır. Dillerin birbirleriyle teması, dillerde veya dillerden birinde,

farklı dilbilimsel düzeylerde daha önceden bulunmayan değişiklikler, yenilikler ortaya çıkarır. Bir dilin söz varlığına, ses ya da söz dizimine bakarak etkileşime dair çok şey görülebilir. Johanson (2014, s. 10-11) dil etkileşimlerini *kod kopyalama* terimiyle; A: temel kod görevindeki sosyal açıdan zayıf dil, B: kodu kopya edilen sosyal açıdan baskın dil olarak tanımlar. Johanson'a göre, A dilindeki (yani zayıf ve kopyalanan dildeki) kopyada ortaya çıkan değişiklikler, A konuşurlarının B dilini öğrenmekteki yetersizliğini göstermez. Kopyalarda oluşan değişiklikler, çoğu zaman, ilişki dilleri arasındaki yapısal farklılardan kaynaklanan çatışmaları azaltmak, yani uyum sağlamak amacıyla ortaya çıkarlar. Bu uyum çoğu zaman şöyle açıklanabilir: A dili, kendisinde bulunmayan bir özelliği, bu özellik B dilinde alışılmış ve zorunlu olduğu için kullanabilir veya tersine A dili, kendisinde bulunan bir özelliği, B dilinde bulunmadığı için kullanmaktan vazgeçebilir.

Türkçe dil ilişkilerinde *kopyalama* önemli bir yer tutar. Türkçe, tarih boyunca konuşurlarının hareketliliğine bağlı olarak birçok toplumla/dille etkileşim içine girmiş; bunun doğal sonucu olarak da birtakım değişikliklerle karşı karşıya kalmıştır. Bu değişiklikler, özellikle dilin dış etkilere en açık ve elverişli alanı olan söz varlığında gerçekleşmiştir. Zamanla dilin yapı, dizim gibi diğer düzeylerine sirayet eden bazı değişimler görülse de bunlar söz varlığında yaşananlara nazaran hayli sınırlı kalmıştır. Bunun nedeni, sözcük dağarcığında yaşanan değişimlerin dilin öteki alanlarındaki değişimlere göre daha kısa sürede gözlemlenebilir olmasıdır.

Türk dilinin tarihî seyrine bakıldığında, Köktürkçeden bu yana dil etkileşimlerinin özellikle dinlerin, kültürlerin ve de Türklerin yerleşik hayata geçmesi gibi faktörlerle artarak devam ettiği görülmektedir. Bu etkileşim Köktürkler döneminde çok az iken, Uygurlardan itibaren artmaya başlamıştır. Uygurlar hem Eski Türk dili hem de Eski Türk dinî geleneği açısından önemli bir halktır. Uygurlar, Türk kavimleri arasında ulaştıkları kültür seviyesi bakımından her zaman öncü konumda olmuş ve Türk kültür hayatının yanı sıra Türk dili açısından da tarihe önemli izler bırakmıştır. Bilindiği gibi, Uygurların yerleşik hayata geçmeleriyle birlikte pek çok toplulukla bir araya gelmeleri, onları her anlamda geliştirmiş, kabul edilen dinlerin etkisiyle de bu gelişim desteklenmiştir. Kabul ettikleri dinleri öğrenme/öğretme ve yayma gayesi bu dönemde pek çok eserin tercüme edilmesine/yazılmasına ve çoğaltılmasına da neden olmuştur. Bilgi erişiminin rahatlıkla sağlandığı bu zengin dönemde Uygurlar, iktisadî koşullarının da elverişliliğiyle pek çok alanda ilerleme ve gelişme kaydetmiştir. Bu yönüyle, gelişkin bir kültür seviyesine sahip Uygurlar, Budizm ve Manihaizm gibi inançlar temelinde Çince, Sanskritçe, Toharca (A/B) ve Soğdca gibi dillerle etkileşime girerek bu dillerden kelime alıntıları yapmışlardır. 13-14. yüzyıla kadar ağırlıklı olarak Çince, Sanskritçe, Toharca (A/B) ve Soğdca gibi dillerle etkileşimler yaşayan Budist Uygurlar, Tibet Budizminin etkisiyle Tibetçe, Moğolca ve Sanskritçe gibi dillerle etkileşimlere girmiştir.

Eldeki çalışmanın da konusunu oluşturan Eski Uygurca-Tibetçe dil ilişkileri, 13-14. yüzyıl Moğol-Yuan Hanedanlığı döneminde Kubilay Han tarafından uygulanan siyasi ve dinî tercihler neticesinde belirlemiştir. Her ne kadar, 13-14. yüzyıl öncesi Uygur Budist metinlerinde Tibet kökenli sözcükler yer alsada¹, sistematik olarak Tibetçenin birçok

¹ 13-14. yüzyıl öncesi Budist Uygur metinlerinden tespit ettiğimiz bazı Tibetçe sözcükler şunlardır: 1. Uyg. *umaho* (AY Kaya, 2021, s. 737): *em-a-ho* <Tib. *e ma ho* 'harika bir şeyi veya merhameti ifade eden bir ünlem' (Wilkins, 2021, s. 256).

alanda Eski Uygur dinî terminolojisinde yer alışı, Moğol-Yuan Hanedanlığı dönemine denk gelmektedir.

Tibet dili, Çin-Tibet dil ailesinin Tibet-Burman grubuna aittir. Bu dil, Tibet, Butan, Nepal ve kuzey Hindistan'ın bazı bölgelerinde konuşulur. Tibetçe, genellikle bilim adamları tarafından dört lehçe grubuna ayrılır: *Orta*, *Güney*, *Kuzey* ve *Batı*. Tibet'in başkenti Lhasa'nın yaygın olarak kullanılan lehçesi Merkez grubuna aittir, Güney grubu ise öncelikle Sikkim, Butan ve Nepal'de bulunur. Batı lehçeleri, ses sistemlerinde daha muhafazakârdır. Bunlar, Eski Tibet'in ilk ünsüz kümelerini ve son duraklarını (ses yolunda tam kapanma ile oluşan sesler) en iyi şekilde korumuş ve diğer lehçelere göre daha az ton gelişimine sahiptir. Tibetçe, Hint kökenli muhafazakâr bir yazıyla yazılmıştır, bugünkü alfabe 9. yüzyıldan beri kullanılmaktadır. Yazım, dilin 7. yüzyıldaki telaffuzunu yansıtır ve bu nedenle günümüz standart Tibetçe telaffuzunu yeterince temsil etmez (bk. *Encyclopedia Britannica*, "Tibetan language" maddesi).

Budist Uygurlarda Tibet etkili düşünce sistemi, Moğol-Yuan Hanedanlığı döneminde özellikle Kubilay Han'ın politikalarına dayanmaktadır. Bu politikalar, Kubilay Han'ın Tibet din bilgini 'Phags-pa ile olan yakın ilişkilerinden ileri gelmektedir. Kubilay Han, 'Phags-pa'dan sadece dinî alanda değil, politik konularda da yardımlar almıştır (Sagaster, 2007, s. 391). Rossabi'ye göre, Tibet Budhacılığı, Kubilay Han'ın siyasi amaçları için en uygun araçtı. Bu sistemde, hükümdarların tahta geçmesinin meşru yönleri vardı. Tibet Budizminin büyüye, ritüellere ve törenlere yaptığı vurgu Kubilayca hoş karşılsa da bu dinin siyasetle iç içe olması önemlidir. Budhacı mezheplerin çoğu, geleneksel olarak devlet işlerinde rol oynamıştır. Tibet Budizminin ruhani liderleri, aynı zamanda siyasi yöneticilerdi ve manastırlar onların çoğunlukla güç merkezleriydi (Rossabi 2015, s. 139). Kubilay Han, bu güçten faydalanarak Tibet Budizmini kabul etmiş ve imparatorluğunu meşru hâle getirmiştir. Bu yönüyle, özellikle Budist Uygurlar açısından Moğol ülkesinde etkisini gösteren Tibet etkili fikirlerden etkilenmemek elde değildi. Budist Uygurlar, Yuan Hanedanlığı içerisinde kendisini gösteren Tibet etkili dinî kültürü benimsemek zorunda kalarak bu dinî yaşayışa dayalı etkileri yazılı belgelerle somutlaştırmıştır.

Eski Uygurca-Tibetçe dil ilişkileri üzerine görüş bildiren isimlerin değerlendirmelerine bakıldığında, Zieme'ye göre, Uygur metinleri her zaman *Tibet* ismini *twypwt* (töpöt) olarak yazar, ancak son zamanlarda bulunan bir Moğol metninde *töpün* formu görünür. Bu, Louis Bazin ve James Hamilton'un *töpö(n)* ve *töpöt* arasındaki ilişki hakkındaki teorisini desteklemektedir. Tibetçeden tercüme edilen Budist eserlere ait kolofonlarda, *töpöt tili* 'Tibet dili' ifadesi kullanılır (2011, s. 186). Aydın, *Tibet* ifadesinin Runik yazıtlar ve Eski Uygurca metinler içerisindeki görünümünü ele aldığı

2. Uyg. *imahoo* (AY Kaya, 2021, s. 737): *em-a-ho* <Tib. *e ma ho* 'harika bir şeyi veya merhameti ifade eden bir ünlem' (Wilkens, 2021, s. 256). Uçar'a göre, terim 'ünlem; mutluluk, hayret, şaşkınlık ifadesi; istek, rica ve yalvarmada bir kişinin dikkatini çekme; merhamet ve acıma ifadesi' gibi anlamlara gelmektedir (2009, s. 387).

3. Uyg. *ligso* (AY Kaya, 2021, s. 795): *legso* <Tib. *legs so* 'iyi!' (Wilkens, 2021, s. 452).

4. Uyg. *rıkyanısman* (AY Kaya, 2021, s. 836): *İkyan İsman* <Tib. *rKyañ sman* 'erkek adı' (Wilkens, 2021, s. 288).

5. Uyg. *sigşil* <Tib. *gzi-brjid* (AY Kaya, 2021, s. 844).

6. Uyg. *torma* <Tib. *gtor ma* (AY Kaya, 2021, s. 883).

7. Uyg. *lorji* (DKPAM Elmalı, 2016, s. 402): *lorži* <Tib. *rdo rje* 'topuz, gürz' (Wilkens, 2021, s. 455).

yazısında, *Tibet* adının runik harfli Türkçe metinlerde *töpöt*² şeklinde tanıklandığını, ayrıca kelimenin *töpüt* ve *tüpüt* şeklinde görünüşüyle birlikte Eski Uygurcada *tüpüt* formuna da dikkat çekmektedir (2018, s. 90-91). Zieme, başka bir çalışmasında Tibet-Uygur ilişkisi için “Tibet Budizminin Uygurlar arasındaki etkisi, sadece Tibet metinlerinin tercümesinde değil, aynı zamanda Uygur metinlerinin Tibet alfabesiyle yazılmasında ve Uygur elyazmalarında Tibetçe tefsirlerin kullanılmasında da görülmektedir. Yuan Hanedanlığı döneminde oluşan Uygur metinlerinin büyük bir kısmı Tibetlilerin ve Moğolların Tantrik Budizmine aittir.” (2015, s. 877-878) açıklamasını yapmaktadır. Porció, Tibetçeden Eski Uygurcaya ilk dalga çeviri hareketlerinin Yuan Hanedanlığı (1280-1367) dönemine gittiğini ifade etmektedir (1997, s. 229). Uygurca metinler arasında Tibetçeden çevrilmiş veya Tibetçeden etkilenmiş metinler vardır: Bunlardan biri, Uygurca *Ölümler Kitabı*’dır. Kolofonlar ve aktarım zincirlerinden bize ulaşan bilgilere göre şu eserler Tibetçe versiyonlardan çevrilmiştir: *Rājāvavādaka Sūtra*, *Aparamitāyurjñānamahāyāna Sūtra*, *Śrī Cakrasaṃvara* metinleri, *Mañjuśrī Sādhana*, *Kurban (gtor ma)* metni, Nāropā’nın öğretilerine dayanan metinler ve Sa-skya Paṇḍita’nın *Guruyoga*’sı, *Sitātapatrādhāraṇī*, *Uṣṇīṣa Vijaya Dhāraṇī*, *Tārā* Övgüsü, *Mañjuśrīnāmasaṃgīti* veya Sekiz Kutsal Yere Övgü (*Aṣṭāmahāsthānacaityastotra*) (Zieme, 1992, s. 40-41). Bunlar, Uygur kültürünün geç dönemine ait metinlerdir. Dilbilimsel açıdan Tibetçeden çevrilen metinler, açıkça Uygur geç döneminin özelliklerini taşır (Maue & Röhrborn, 1984, s. 288). Ayrıca, Karahoto’dan ilginç bir fragmandan (G 120 verso) bahsetmek gerekir. Sayfanın bir köşesinde, *Lam-bras* adlı bir çalışmayı belirten bir Uygurca kolofon vardır. *Mārgaphala* (Yol ve Meyve), Tibetçe Bkra-shis ve Rin chen adlarını taşıyan kişi(ler) tarafından Tibetçeden Uygurcaya çevrildi. Ayrıca, Mogao Kuzey Mağaralarında, aralarında Tibet kökenli bazı Budist eserlerin de bulunduğu yeni el yazmalarının bulunduğu belirtilmelidir. Kötü korunmuş olsa da bir el yazması, Mahāsiddhalara benzer *Lama* biyografilerini içerir (Zieme, 2011, s. 185).

Uygur din kültürünün güçlü bir Tibet etkisi altında kaldığı 13-14. yüzyıllar, Uygurların Budizmin asıl kaynağına olan ilgisinin arttığı bir dönemdir. Bu dönem, Hint-Budist uygarlığının ve Sanskrit dilinin Rönesansı olarak kabul edilebilir. Porció, Juten Oda’nın Hint kültürünün Uygur halkı üzerindeki etkilerini tartıştığı yazısından hareketle, Oda’nın Çin kaynaklarına dayanarak Uygurca *Mañjuśrīnāmasaṃgīti*’nin tercümanı Karunadaz veya Tibetçe ve Sanskritçe de dâhil olmak üzere birçok dile hâkim olan Prajñāśrī gibi Uygur tercümanlarına atıfta bulunduğunu ifade eder. Porció’ya göre, bu kişiler sadece Tibet Budizminin Uygurlar üzerindeki etkisini değil, aynı zamanda Uygurlar arasında Sanskritçenin canlanmasını da sağlar (Porció, 2003, s. 88-89).

Konuyla ilgili değerlendirmelerde bulunan çoğu araştırmacının görüşünden hareketle, Tibetçe-Eski Uygurca dil ilişkileri yoğun bir şekilde 13-14. yüzyıllarda başlamış ve en verimli ürünlerini zamansal ve mekânsal olarak Yuan Hanedanlığı içerisinde vermiştir. Bu durum, önceki paragrafta da zikrettiğimiz üzere, özellikle Kubilay Han’ın Tibet din bilgini ’Phags-pa ile olan yakınlaşmasından ileri gelmektedir. Moğol ülkesine Tibet din bilgini ’Phags-pa ile giren Tibet kökenli düşünce sistemi, normal olarak Budist Uygurlarda da etkisini göstermiş, Tibet etkili Budist düşünce

² Aydın, 2018 tarihli çalışmasında kelimenin kökeni hakkında da görüşler bildirmiştir (2018, s. 92-94.)

sistemini yansıtan fikirler, birçok dinî eserle Eski Uygurcaya aktarılmıştır. Bu durum, doğal olarak Tibetçe terimlerin Budist Uygur söz varlığında görülmesine sebep olmuştur.

2. Eski Uygurcada Tibetçe Dinî Terimler

Çalışmanın bu bölümünde yer alan dinî terimler, *Tantrik Türk Budizmi* olarak adlandırdığımız 13-14. yüzyıllardaki Tibet etkili Budist Uygur metinlerinden alınmıştır. İlgili bölüm içerisinde yer alan Tibet kökenli Eski Uygurca dinî terimler, yedi başlığa ayrılmıştır.

- *Anatomik Terimler*
- *Büyülü Hece: Cha*
- *Coğrafi Bir Bölge ya da Bir Soy Adı: Chog ro*
- *Gurular*
- *Kutsal Kitap: Lam 'Bras*
- *Ritüel Kavramları*
- *Sunular*

İlgili bölümde öncelikle terim hakkında kavramsal bilgiler verilerek okuyucunun ifade hakkında bilgi sahibi olması hedeflenip devamında terime dair köken bilgisi ile dilsel inceleme gerçekleştirilmiştir.

2.1. Anatomik Terimler

Tibet Budizminde *anatomi* kavramı büyük bir öneme sahiptir. Özellikle birçok Tantrik metinde geçen *sübtıl beden* kavramı, Tibet fizyolojisini yansıtan kapsamlı anlatımlar içermektedir. Sübtıl beden, çeşitli ezoterik, okült (din ve bilimin kapsamı dışında kalan doğaüstü inançlar ve uygulamalar) ve mistik öğretilere göre, canlı varlıkların bir dizi psiko-ruhsal bileşenlerinden biridir. Bu inançlara göre, *sübtıl beden*, fiziksel formda doruğa ulaşan bir hiyerarşi veya büyük varlık zincirinde süptil bir varoluş düzlemine karşılık gelir. Hinduizm'in kutsal metinlerinden *Bhagavad Gîtâ*'ya göre, *sübtıl beden*, fiziksel bedeni kontrol eden *zihin*, *zekâ* ve *egodan* oluşur. Süptil sistem, insanlarda damarlar (Tib. *tsa*), rüzgâr enerjileri (Tib. *lung*) ve damlalar şeklinde bulunur. Bu görünmez kanallar ve noktalar, görünür fiziksel formun özelliklerini belirlemek için tanımlanır. Gerçekliğin en ince seviyelerini anlayarak ustalaşan kişi, fiziksel âlem üzerine bilgelik kazanır. Kişi, çeşitli nefes alma ve görselleştirme egzersizleri yaparak insanüstü veya mucizevi güçler (*siddhi*) elde etmek ve daha yüksek bilinç, ölümsüzlük veya kurtuluş durumlarına ulaşmak için hayati gücün akışını yönlendirebilir (*Tibetan Buddhist Encyclopedia*, “Subtle Body” maddesi). Tibet düşünce sisteminde ayrıca *süptıl beden* kavramı özelinde *cakralar*, vücutta kanalların yani damarların kesiştiği yerlerdir. Vücutta birçok *cakra* vardır, bunların başlıcaları *baş*, *boğaz*, *kalp*, *göbek* ve *cinsel organlarda* yer almaktadır. Bu *cakralar*, üç ana kanalın kesişme noktalarında bulunmaktadır. Bu *cakralarda* sırasıyla beş farklı döngüsel enerji bulunur. Tibetli Budistlere göre, kanallarımız ve *cakralarımız* açıksa, vücuttaki yaşamsal maddelerin düzenli dağılımıyla sağlıklı bir ömür yaşarsınız (Rominger, 2013, s. 13).

Tantrik gelenek, çoğumuzun alışkın olduğundan farklı bir beden açıklaması yapar. Bu, süptil kanallardan, rüzgârlardan veya iç havadan ve damlalardan oluşan dinamik bir ağa dayalı psiko-fiziksel bir sistemdir. Tibet Budizmine göre, vücutta 72.000 kanal olsa da üç ana damar vardır: Bunlar, omurgaya paralel uzanan merkezi kanal (Uyg. *abaduti*, *abduti*, *avduti*, *avaduti*, *avatudi*, *avtudi*; Skr. *avadhūtī*; Tib. *dbu ma*), sağ kanal (Uyg. *rasana*; Skr. *rasanā*; Tib. *ro ma*) ve merkezi kanalın her iki yanından geçen sol kanal (Uyg. *lalana*; Skr. *lalanā*; Tib. *rkyang ma*) şeklindedir. Sağ ve sol kanallar, *düğüm*

oluşturmak için bir dizi noktada merkezî damarın etrafına sarılır. Merkezî kanal boyunca, kanalların bir şemsiyenin kaburgaları gibi dallandığı *cakralar* görülmektedir. Bu kanallardan rüzgârlar veya iç hava akar. Beş kök ve beş dal rüzgârı vardır. Kök rüzgârların her biri, bir elementi destekler ve insan vücudunun bir işlevinden sorumludur. Dal rüzgârları, duyuların çalışmasını sağlar. Merkezî kanalda esen rüzgârlara *bilgelik rüzgârları* denir. Tibet öğretisinde, merkezî kanal dışındaki diğer tüm kanallarda esen rüzgârların kirliliği ve olumsuz dualist düşünce kalıplarını harekete geçirdiği söylenir. Damlalar, kanalların içinde bulunur. Kırmızı ve beyaz renktedirler. Beyaz damlanın ana yeri, başın tepesi iken kırmızı renkli damla, göbektir. Bu terim, zihnin ve ona eşlik eden rüzgârın vücudun belirli bölgelerinde birleşmesinden kaynaklanan vücuda nüfuz eden ince sıvılar demektir. Babadan gelen beyaz ve anneden gelen kırmızı damladan kaynaklandığı söylenen bu damlalar, Vajrayâna uygulamasında önemli bir unsurdur (Rinpoche, 2002, s. 251-252; 2012, s. 135; *Lama Yeshe Wisdom Archive*, “drops” maddesi).

2.1.1. Damarlar

Tibet Budizmine dayalı Budist Uygur metinlerinde *damar* kavramı için *tamur~tumur*³ terimleri kullanılmaktadır. Bu ibareler, Sanskritçede *nāḍī~nāḍī*, *sirā* (Wilkens, 2021, s. 668), Çince *血管 xuè guǎn*, *靜脈 jìng mài* (*Chinese English Pinyin Dictionary*, “vein” maddesi), Tibetçede *rtsa* (Hopkins) ve Moğolcada *tamir* (Wilkens, 2021, s. 668) karşılıklarına sahiptir.

Eski Uygurca-Tibetçe dil ilişkileri neticesinde, Budist Uygur dinî terminolojisinde *baga*, *kirima* ve *kirusama* gibi Tibet kökenli damar türleri yer almaktadır.

Uyg. *baga tamur* <Tib. *Bha ga* ‘kadın cinsel organındaki damar’

Tibet Budizmine dayalı Budist Uygur metinlerinde *damar* türleri içerisinde yer alan Tibet kökenli *bha ga* ifadesi, Eski Uygurcada *baga tamurlıg mandal* ‘vulva damarının Maṇḍala’sı’ (=Skr. *bhagamaṇḍala*) ibaresi içerisinde tanımlanmaktadır. Eski Uygurcada *baga* ifadesi, ‘vulva, kadın dış cinsiyet organı’ (Wilkens, 2021, s. 136) anlamındadır ve

³ Tibet etkili Budist Uygur metinlerinde ‘damar’ kavramı için şu tanımları verebiliriz. Eski Uygurca *Ölümler Kitabı*’ndan alınan bu tanımlarda, Tibet fizyolojisinin Budist Uygurlardaki yansımaları net bir şekilde görülmektedir.

tugmaksız köñül yaruk yaluk köñülke siñmek üze anta basa kaññıñ tüz töpödeki bir ak tamur bodi köñüllüg tiğle ögnıñ kindik altıñkı bir tamur kızıl tiğle ikegü bilig birle yürekdeki abaduti tamırnuñ içinte yığılmak üze ol üdte ilinmeksız yapşınmaksız tegşilmeksız nomluğ etöz kentün tugar. ‘Işık duyusuna doğmama hissini batırarak babanın kafasındaki bir damar ve *Bodhi* duyusunun beyaz damlası, annenin göbeğinin altındaki damar, kırmızı damla ile birleşir. Bu ikisi, bilinçte ve yürekte olan *avadhūti* damarındadır. Ve sonra kendi kendine bağlanmama ve değişmeye demek olan *Dharma* bedeni (*dharmakāya*) ortaya çıkar.’ (Ölümler Kitabı 276-283, 1978, s. 86-87).

ikinti yéti künte sarıg suvtak bolur üçünç yéti künte yogrut teg bolur beşinç yéti künte yig yag teg bolur altınç yéti künte balikka okşatu bolur ol üdte kindikte isig oot tözlüç çandali oot tamırıg ayini keyikniñ közi teg tep tegirmi tamur belgürür yétiñ künte müyüz bakaka okşatu erişlig bolup iki kol oroni başı iki adak oroni birle beşegü budık ünér. ‘İkinci haftada embriyo, sarı su gibi olur. Üçüncü haftada, süt gibi olur. Dördüncü haftada, yoğurt gibi olur. Beşinci haftada, ham yağ gibi olur. Altıncı haftada bir balığa benzer duruma gelir. Sonra, özü sıcak ateş olan göbek deliğinde, efsanevi Eņeya geyiğinin gözü gibi tamamen yuvarlak bir damar olarak *Cañḍālī* damarı belirir. Yedinci haftada, kaplumbağa gibi bir dokuya dönüşür ve iki kolun baş yeri, iki bacağın başı dallanmış görünür.’ (Ölümler Kitabı 350-360, 1978, s. 94, 96-97).

bu terim, ödünçleme ilişkilerinin ürünü olarak Tibetçe *bha ga* ifadesinden Eski Uygurcaya uyarlanmıştır. Tibetçe *bha ga* ifadesi, Sanskritçe *bhaga* (Wilkins, 2021, s. 136) sözcüğüne dayanmaktadır. Terim, Moğolcada *bhaga* (Wilkins, 2021, s. 136) ve Çincece 女陰 *nǚ yīn*, 陰道口 *yīn dào kǒu*, 陰戶 *yīn hù*, 外陰 *wài yīn*, 陰門 *yīn mén*, 玉門 *yù mén* ve 陰道炎 *yīn dào yán* (*Chinese English Pinyin Dictionary*, “vulva” maddesi) karşılıklarına sahiptir.

Sanskritçede *bhaga* ‘zenginlik, güç, servet’ vs. anlamına gelir. Bazen bir ölümlü veya iyi talih veren bir tanrı için kullanılmaktadır. Bu terim, özellikle Hinduizm’de zenginlik, refah ve evlilik tanrısının adı olarak görülmektedir. *Bhaga*, ‘veren’ olarak bilinir, çünkü sadece dünyevi zenginlik değil, aynı zamanda manevi bolluk da verir. *Bhaga*, zenginlik tanrıçası Lakṣmī’nin eril karşılığıdır. *Bhaga*’nın, kişinin hayattaki konumu ne olursa olsun zenginlik ve bolluğu dağıttığı için kör olduğu söylenir. Hindu mitolojisi onun körlüğünü anlatan çeşitli hikâyelere sahiptir. En iyi bilinen bir anlatıda, *Bhaga*’nın Śiva’nın karısının babası Dakṣa’dan intikam almak için yarattığı bir enkarnasyon olan savaşçı Virabhadra tarafından kör edildiği söylenir (*Yogapedia*, “*bhaga*” maddesi).

- (1) *anı için tamur barça töpötin adak uulka tegi saç tutuşmuş teg naru berü katılışp turur antın бага tamurlıg mandal bolup turur* ‘Bu sebeple, damarların tamamı baştan ayağa saç dolaşmış gibi bir ileri bir geri toplanmıştır. Bundan da *bhagamaṅdala* meydana gelmiştir.’ (Ölümler Kitabı 458-461, 1978, s. 112-113).

Terimle ilgili değerlendirmelere bakıldığında, Zieme & Kara çalışmalarında terimin ‘bir damar türü’ anlamında Tibetçeden geldiğine işaret eder (1978, s. 205). Wilkins de aynı şekilde terimin Tibetçe *bha ga* ifadesinden geldiğini belirtilip ifadenin Sanskritçe ve Moğolcadaki karşılıklarını vermektedir (2021, s. 136). Bu ifade, ödünçleme ilişkilerinin ürünü olarak Tibetçeden Eski Uygurcaya uyarlanmıştır. Ayrıca, Eski Uygurca metinde *bhagamaṅdala* ifadesi dikkat çekicidir. Terim, Tibet fizyolojisi temelinde vajına bölgesini tanımlayan ve o bölgeyi metafor olarak bir *maṅdalaya* benzeten yaklaşımı yansıtmaktadır.

Uyg. *kirima tamur* <Tib. *’Khris-ma* ‘bir damar türü’

Tibet Budizmine dayalı Budist Uygur metinlerinde *damar* türleri içerisinde yer alan Tibetçe kökenli terimlerden biri de, Eski Uygurcada *kirima tamur* ifadesi içerisinde yer alan *kirima* <Tib. *’khris-ma* ifadesidir.

- (2) *iki közte kirima tamur iki kulgakta kirusama tamur burunta ş(i)mnu kızı tamur ağızta ş(i)mnutun ödrülmiş tamur öhdünki kédinki belgülete ut yüüzlüg tamur erür* “İki gözde *’Khris-ma*, iki kulakta *’Khris-gsum-ma*, burunda *Māra* kızı, ağızda *Māra*’dan ön ve arka işaretlerde köpek yüzlü damar vardır.” (Ölümler Kitabı 406-409, 1978, s. 102-103).

Terimle ilgili değerlendirmelere bakıldığında, Zieme & Kara çalışmalarında terimin ‘bir damar türü’ anlamında Tibetçeden geldiğine işaret eder (1978, s. 102). Wilkins ise çalışmasında ifadenin anatomik bir terim olarak ‘bir damar türü’ (2021, s. 383) olduğunu belirtir. Bu ifade, ödünçleme ilişkilerinin ürünü olarak Tibetçeden Eski Uygurcaya uyarlanmıştır.

2.1.2. Damlalar (Döller)

Tibet fizyolojisinde öne çıkan kavramlardan biri de ‘damla, sperm, döl’ olarak bilinen Sanskritçe *bindu* ifadesidir. *Bindu*, kelime anlamı olarak ‘nokta’ anlamına gelen

Sanskritçe bir terimdir. *Bindu*, kullanılan bağlama göre zengin bir anlam çeşitliliğine sahipse de özellikle Hint felsefesinde *tüm yaratılışın başladığı ve nihayetinde birleştiği nokta* olarak kabul edilir. Tantrik Budizm’de *bindu*, sırasıyla yaratılışın kaynağı ve ilahi dişil enerji olan Śiva ve Śakti’nin simgesi olan en yüksek bilincin bir ifadesidir (*Yogapedia*, “bindu” maddesi). Çok ince bir bilincin bulunduğu *kalp cakrasının* merkezindeki ince damla olan *bindu* (Tib. *thig le*), babanın kırmızı ve annenin beyaz damlasından gelen bir kavramdır (*Lama Yeshe Wisdom Archive*, “indestructible drop” maddesi).

Tibet Budizmine dayalı Budist Uygur metinlerinde cinsel ilişki sonunda dişil ve erkeğin birleşen sıvısı demek olan Sanskritçe *bindu* ve Tibetçe *thig le* ifadeleri, Eski Uygurcada *tamuzım* ve *tiğlé* karşılıklarına sahiptir. Bu terimlerden *tamuzım*⁴ ifadesi, ‘damla; sperm’ kavramına yönelik Türkçe bir ifade iken *tiğlé* ifadesi, Tibetçe bir terimdir.

Uyg. tiğlé <Tib. thig le ‘damla, meni, sperm, döl’

Eski Uygurcada *tiğlé* karşılığındaki ‘damla, sperm, döl’ anlamındaki bu terim, Tibet etkili Budist Uygur metinlerinde metaforik olarak kadın ve erkeğin cinsel olarak birleşme durumunu göstermektedir.

(3) *tugmaksız köñül yaruk yaşuk köñülke siñmek üze anta basa kañnuñ tüz töpödeki bir ak tamur bodi köñüllüg tiğlé ögnüñ kindik altıñki bir tamur kızıl tiğlé ikegü birle yürekdeki abaduti tamurnuñ içinde yığılmakı üze ol üdte ilinmeksiz yapşınmaksız tegşilmeksiz nomlug etöz tugar.*

‘Doğmayan gönlün aydınlık gönle sinmesinden, batmasından sonra babanın tepesinde bulunan damardaki damla ile annenin göbeğinin altındaki kırmızı kan damarının bir araya gelmesi ile yürekteki *avadhüti* damarın içinde bu damlalar birleştiğinde, bağlanmayan, yapışmayan Dharma Vücudu doğmaktadır.’ (Ölümler Kitabı 276-283, 1978: 86).

(4) *altın avatudi yéél yokaru evrilip bodi köñüllüg tiğlé akar tamur içinte kirip ol iki tamurlarınñ uuçları yokaru örü yüüülüğ bolmak üze avatudiniñ içinte inyana bilge biliglig yéél tutmak üze kindikte oot tegzinip vsirlig bağdaş teg töpütñüñ ça uzékke okşatı turur.*

‘Bu iki damarın uçlarının tepede bulunduğu yerde, *avadhüti*’de *Jñana* denilen bilgelik rüzgârını tutmak üzerine göbekte ateş yukarı doğru hareketlenip Vajrāsana, Tibet’in *cha* hecesine benzer.’ (Ölümler Kitabı 745-751, 1978: 138-139).

Eski Uygurcada *tiğlé* karşılığındaki terim, Sanskritçe *bindu* terimi dışında *tilaka* (Zieme & Kara 1978, s. 86) ifadesiyle de eşdeğerdir. İfade, Çincece 赤白二滯 *chi bái èr dì* (SH, 1937, s. 280) ve Tibetçede *thig le* (Buswell & Lopez, 2014, s. 120; Zieme &

⁴ Tibet etkili Budist Uygur metinlerinde *tamuzım* ‘damla’ ifadesi, şu metinlerde görülmektedir. İfade, her iki metinde de *Mañjuśrī* adlı ilahi tanımlanmaktadır.

kizlek darnitin bolmuş uzéksiz erür ulug kizlek darnilig uç uguşluğ alku kizlek darnilerinñ yörügün törötteçi erür ulug tamuzım erür uzéksiz erür. ‘Gizli Dhāraṇī’den olmuş, hecesizdir. Yüce gizli Dhāraṇī’li üç kabileli tüm gizli Dhāraṇīlerin yorumunu üretecek olandır. Yüce damla, hecesizdir.’ (BT VIII Mañjuśrīnāmasamgīti 201-204, 1977, s. 109).

ulug kurug erür beş uzéklig erür kurugnuñ tamuzımı erür yüz uzéklig erür alku ugurlug erip artokrak ugursuz erür. ‘Büyük boşluktur. Beş hecelidir. Boşluğun damarıdır. Yüz hecelidir. Tüm formlara sahip olup formsuzdur.’ (BT VIII Mañjuśrīnāmasamgīti 205-207, 1977, s.110).

Kara, 1978, s. 86; Wilkens, 2021, s. 717), *thigs pa* (Hopkins) ve *jang sem* (*Lama Yeshe Wisdom Archive*, “drops” maddesi) karşılıklarıdır. Ayrıca, Eski Uygurcada Sanskritçe *bindu* ve Tibetçe *thig le* ifadeleri ile aynı anlam dairesi içerisinde yer alan *çek* sözcüğü de söz konusudur. Wilkens’e göre, Eski Uygurca *çek* sözcüğü, Tibetçe *tsheg* formundan Eski Uygurcaya uyarlanmıştır. Terim, ‘nokta, noktalama işareti’ gibi anlamlar yanında Sanskritçe *bindu* ifadesinin eşdeğeri olarak ‘damla’ anlamındadır. Sözcük, Moğolcada *çeg* ve *çig* formlarıyla da görülmektedir (2021, s. 226).

2.1.3. Yirmidört Kutsal Bölgeden Biri: *Chan rdo*

Tibet fizyolojisinde diğer önemli bir kavram, ‘Yirmidört Kutsal Bölge’ ifadesidir. Tibet Budizminin kült metinlerinden *Cakrasaṃvara Tantra*’ya göre, Heruka’nın vücudunda *Yirmidört Kutsal Bölge* vardır. *Yirmidört Kutsal Bölge* (Skr. *pīṭhādi*; yani *pīṭha* vb.), şu şekilde gruplandırılmıştır.

1. *pīṭha*
2. *upapīṭha*
3. *ksetra*
4. *upakṣetra*
5. *chandoha*
6. *upacchandoha*
7. *mela*
8. *upamelā*
9. *śmaśāna*
10. *upaśmaśāna*

On kutsal bölge, *daśabhūmi* denilen on seviye ile benzerdir. Bu on kutsal bölge, *pramuditā* seviyesi ile başlayıp *dharmameghā* ile biter. İlgili bölgelerde ikamet eden Dākiniler, *dāna* (yardım) ile başlayan ve *jnāna* (gnosis) ile biten on mukemmelliği (*daśapāramitā*) temsil eder (Sugiki, 2015, s. 361).

Uyg. *çanto* <Tib. *chan rdo* ‘Caṇḍoha denilen Yirmidört kutsal bölgeden biri’

Tibet etkili Budist Uygur metinlerinde Tibet fizyolojisini yansıtan terimlerden biri de Heruka’nın vücudundaki *Yirmidört Kutsal Bölge*’den biri olan Eski Uygurca *çanto* ifadesidir. *Cakrasaṃvara Tantra*’ya göre, *Yirmidört Kutsal Bölge*’den biri, Sanskritçede *chandoha* ve Tibetçede *chan rdo* (Kara & Zieme, 1976, s. 33; Wilkens, 2021, s. 222) olarak görülen ifadedir. Bu terim, Tibet Budizmine dayalı Budist Uygur metinlerinde *çanto* ‘Tantrik Budizm’de ılık, sıcak bölge’ (Kara & Zieme, 1976, s. 33; Wilkens, 2021, s. 222) olarak tanımlanmaktadır. Terim, ödünçleme ilişkilerinin ürünü olarak Tibetçeden Eski Uygurcaya uyarlanmıştır.

- (5) *tamgak lambaka atlag oronta v(a)çır-a piraba birle su-badiri bo çanto erür.*
‘Damak, *Lambaka* adlı yerde, Vajraprabha ve Suhadrā ile birlikte. Bu, *Caṇḍoha* denilen bir bölgedir.’ (BT VII A 058-060, 1976, s. 33).

Heruka’nın vücudunda *Yirmidört Kutsal Bölge*’den biri olan *caṇḍoha* (Tib. *chan rdo*) ödünçleme ilişkilerinin ürünü olarak Tibetçeden Eski Uygurcaya uyarlanmıştır.

2.2. Büyülü Hece: *cha*

Tibet etkili Budist Uygur dinî terminolojisinde etkisini hissettiren Tibet kökenli kavramlardan biri de büyülu hecelerdir. Sanskritçede *bīja* olarak bilinen büyülu heceler, *Kubjikā* kültürünün popüler Tantrası olan *Kubjikāmata-tantra*’da geçer. Bu metne göre, her tanrının ve tanrıçanın bir tohum hecesi vardır. Her ilahın tohum hecesi, ilgili tanrının

mantrasının somutlaşmış hâlidir (*Wisdom Library*, “Bīja” maddesi). Tibet etkili Budist Uygur söz varlığında ‘büyülü hece’ kavramını anlayabilmek için Budist düşünce sisteminde büyüünün sahip olduğu yeri anlamak gereklidir. Budizm’in ilk dönemlerinden beri rahipler, hastaları iyileştirmek, kötü ruhları kovmak ve yağmur getirmek için büyüler kullanmaktaydı. Budist büyülerin temel unsurları, Vajrayāna ya da Tantrik Budizm’den gelse de Budist büyü literatürü Vajrayāna’dan önceydi ve Vajrayāna ritüellerinin kurucuları *mantralar*, *maṅḍalalar* ve *ritüeller* gibi çeşitli uygulamaları genişletip Budist kurtuluş sistemine dâhil etti. Tantralarda maṅḍala anlatımlarının yapılması, mantraların okunması, bazı özel el hareketlerinin yapılması (*mudrā*) ve özel ritüel aletlerinin kullanılması, uyanışa giden yolun bir parçasıdır. Vajrayāna’yı aydınlanma noktasında *hızlı yol* yapan şey, uygulayıcının tanrı ile kimliğini görselleştirme ve ezberden okuma yoluyla tanınmasıdır (Schaik 2020, s. 11-12). Büyü ve doğaüstü güçlerin başarısı, Ezoterik Budizm’de yolu (Skr. *marga*) oluşturan doktrin ayrılmaz bir parçasıdır. Sørensen’e göre, beş büyü türü vardır (2017, s. 42, 51-52).

kurtuluş: Doğrudan soteryolojik (*kurtuluş bilimi*) meseleleri ele alanlar olarak *cennete yeniden doğuş*, *aydınlanma*, *kötü karmanın ortadan kaldırılması* ve *cehenneme düşmekten kaçınma* şeklinde görülür.

koruma: Bu, *karşı savunma* da dâhil olmak üzere çeşitli sorunları kapsar. Bunlar, insan ve insan olmayan yırtıcı varlıklar, kişiye musallat olmuş hayaletler ve kötü ruhlar, uğursuz yıldızlar vb. şeklinde olabileceği gibi, kötü karmadan korunmayı da içermektedir.

şifa: Büyü ve sihir ile tıbbın bir kombinasyonu yoluyla iyileştirici reçeteleri içerir.

şeytan çıkarma/yıkım: Bu, bazen bir *dönüşüm* söyleminde ifade edilen şeytani ve diğer tehlikeli güçlerin ortadan kaldırılmasıyla ilgilidir. Daha sonraki Budist metinlerde, şeytan çıkarma giderek artar duruma gelir ve *kara büyü* düşmanların öldürülmesine yol açar.

büyütme: Bu, maddi olduğu kadar manevi faydaları da ifade eder. Belirli bir performansın başarılı bir şekilde yerine getirilmesi ile uygulayıcının elde ettiği faydalar bu kategoridedir. Bu önemli kategoride doğaüstü güçler (*siddhi*) edinme vardır.

Ayrıca, büyü literatürünün göze çarpan bir özelliği, söz konusu soteryolojik (*kurtuluş bilimi*) sürecin yönüne (örneğin *cennete çıkış*, *cehenneme iniş*, *Buddhaliğa ulaşma*) bağlı olarak çeşitli şekillerde tanımlanan kurtuluşun ritüel yoluyla elde edilebilmesidir. Bu özellik, Ezoterik Budist gelenekte bulunur. *Uzun bir yaşam elde etmek*, *bir kadını büyü ile kendine bağlamak*, *bir diş ağrısını iyileştirmek* veya *doğaüstü güçlere hâkim olmak* gibi dünyevi uygulamalar, Mahāyāna sūtraları’nda çok azken Ezoterik Budizm’de sıklıkla görülmektedir.

Budist Tantralar, koruma, zenginlik ve sevgiye dayalı ritüeller içerir. Tantraların dünyevi ve en yüksek özelemleri kapsayan bu karışık doğası, aydınlanmayı yeryüzüne indirmek amaçlıdır. Ama aynı zamanda, bu durum Tantraların tarihsel olarak nasıl geliştiğinin, daha önceki Budist sūtraların ve dhāraṇîlerin güçlü sihir uygulamalarından yararlanmasının da bir sonucudur. Örneğin mantralar, ilkin Buddha tarafından yılan sokmasından keşiflere ve rahibelere yönelik tehditlerden korunmak için öğretilen büyüler olarak kullanılmaya başlandı. Zamanla mantralar, her bir tanrının gücünü seste

temsil eden belirli tanrılarla bağlantılı duruma geldi. Daha sonra mantraların kullanımı, sadece büyüsel etkiden ziyade, aydınlanmanın kendisi için bir yöntem olarak öğretildi. Bu nedenle, Budist büyüü anlamının yollarından biri, Budist Tantraların doğasını anlamaktır (Schaik, 2020, s. 12).

Uyg. *ça užək* <Tib. *cha* ‘tohum hece’

Budist Uygur metinlerinde Tibetçe büyüü hecelerden biri de Eski Uygurca *ça užək* ifadesi içerisinde yer alan *ça* <Tib. *cha* ifadesidir.

- (6) *altın avatudi yéél yokaru evrilip bodi köñüllüg tiglé akar tamır içinte kirip ol iki tamırlarınñ uuçları yokaru örü yüüülüg bolmak üze avatudiniñ içinte inyana bilge biliglig yéél tutmak üze kindikte oot tegzinip vsirlig bağdaş teg töpütñüñ ça užəkke okşatı turur.*

‘Bu iki damarın uçlarının tepede bulunduğu yerde, avadhüti’de *Jñana* denilen bilgelik rüzgârını tutmak üzerine göbekte ateş yukarı doğru hareketlenip Vajrāsana, Tibet’in *cha* hecesine benzer.’ (Ölümler Kitabı 745-751, 1978, s. 138-139).

Terimle ilgili değerlendirmelere bakıldığında, Zieme & Kara ifadeyi Tibetçe *cha* sözcüğüne götürür (1978: 138). Wilkens ifadeyi ‘bir hecenin adı’ olarak verir (2021, s. 215). İlgili anlatımda, *Vajrāsana* olarak adlandırılan vajra duruşunun metaforik olarak Tibetçe *cha* hecesine benzediği söylenerek Tibet fizyolojisi açısından *sübtıl beden* kavramının içeriği hakkında bilgiler verilmiştir. Bu doğrultuda, terimin ödünçleme ilişkilerinin ürünü olarak Tibetçe *cha* formundan Eski Uygurcaya uyarlandığını söyleyebiliriz.

2.3. Coğrafi Bir Bölge ya da Bir Soy Adı: *Chog ro*

Tibet Budizmine dayalı Budist Uygur metinlerinde Tibet kökenli terimlerden biri de Eski Uygurca *şakilig toyın ulug bahşı çog çu bağlıg darmatuaçi çoski irgemsan nomlug tuugatl(i)g bahşı* ‘Çog-ra bölgesinden Öğreti Bayrağı (*Chos-kyi rgyal-mchen, Dharmadhvaja*) adlı büyük Guru’ ifadesi içerisinde yer alan *çog çu* terimidir. Bu terim, ‘bir bölgenin veya soyun adı’ (Wilkens, 2021, s. 236) anlamındadır. Eski Uygurcada *çog çu* ifadesi, *Dharmadhvaja* adlı Guru’nun doğduğu/yaşadığı bölgeyi ya da ait olduğu soyu aktaran bir ifadedir.

Uyg. *çog çu* <Tib. *Chog-ro* ‘*Dharmadhvaja* adlı Guru’nun doğduğu/yaşadığı bölgeyi ya da ait olduğu soy’

- (7) *şakilig toyın ulug bahşı çog çu bağlıg darmatuaçi çoski irgemsan nomlug tuug atl(i)g bahşı üze yaratmış erür.*

‘Chog-ro bölgesinden Öğreti Bayrağı (*Chos-kyi rgyal-mchen, Dharmadhvaja*) adlı büyük Guru’ (Ölümler Kitabı 998-1001, 1978, s. 160-161).

Terimle ilgili değerlendirmelere bakıldığında, Zieme & Kara ifadeyi *çog-ru* olarak verir ve terimi Tibetçe *Chog-ro* sözcüğüne götürür (1978, s. 216). Wilkens ifadeyi ‘bir bölgenin veya soyun adı’ (Wilkens, 2021, s. 236) olarak anlamlandırır. Terim, ödünçleme ilişkilerinin ürünü olarak Tibetçe *Chog-ro* formundan Eski Uygurcaya uyarlanmıştır.

2.4. Gurular

Tibet Budizmine dayalı Budist Uygur metinlerinde Tibetçe terimlerin çoğu, Tantrik Budizm içerisinde nam salmış Guru isimleriyle görülmektedir. Sanskritçede *Guru*

‘öğretmen, büyük, ağır, saygıdeğer’ anlamlarındadır. Terim, genellikle şu anlamlarla bilinmektedir: 1. Benlik/Tanrı ile birliğe erişen ve öğrencilerini manevi yola kabul eden ve onları kurtuluşa yönlendiren bir manevi öğretmen. 2. Cehaletin karanlığını gideren kimse. Guru, gerçekliğin hem örneği hem de dile getiricisi olmalıdır. Şankara, Guru’yu kendisinin en yüksek bilinç olduğuna kesin olarak ikna olmuş kişi olarak tanımlamıştır. 3. Bir Guru’nun Veda’da talimat verdiğini söyleyen bir gelenek vardır; bir *ācārya* talimat verir ve bunun için ücret alır; *adhvānka* bir bilgi eğitmenidir, bir *praādhyākapa* ileri düzey öğrencilere ve diğer öğretmenlere talimat veren deneyimli bir öğretmendir; bir *pravaktā* öğretmen için genel bir ifadedir ve bir *prācārya* emekli bir öğretmendir. Akıl hocası durumundaki Gurular, kabul törenleri noktasında Ezoterik Budizm ile görülmektedir. Onlar, içgüdü âlemine dalarak çeşitli yaşam süreçlerini deneyimleyip gerçekliği ve Buddhalığa erişmeyi arayan öğrencilerine ruhsal rehberlik eder (Grimes 1996, s. 133; İsi, 2022, s. 352). Tibetçede *bla ma* olarak görülen Gurular, Tantra’nın uygulanması ve icra edilmesi için vazgeçilmez kişiler olduğundan oldukça önemli bir mesleği temsil eder (Tsong Khapa Losang Drakpa 2010, s. 647; İsi 2022, s. 346). *Lama*, Tibetçede *bla ma* ‘üstün olan’ anlamında ‘ruhani lider’ demektir. Başlangıçta *Guru* kavramını tercüme etmek için kullanılan ve bu nedenle yalnızca manastır liderleri veya büyük öğretmenler için geçerli olan bu terim, artık saygı duyulan herhangi bir keşiş veya rahibe nezaketten söylenen bir sözcük olmuştur (*Encyclopedia Britannica*, “Lama” maddesi).

Türk Budizminde, *Guru* kavramına dair bilgileri Tibet etkili *Tantrik Türk Budizmi* ile görmekteyiz. *Tantrik Türk Budizmi*, Ezoterik Budizm içerisinde öneme sahip çoğu zaman Buddha kavramı ile eşdeğer saygıya sahip *Guru* kavramına dair kapsamlı örneklerle sahiptir. *Tantrik Türk Budizmi* metinleri tanıklığında *Guru* kavramına dair dinî terimler, Eski Uygurcada *lama* <Tib. *bla ma* ve *guru* <Skr. *guru* ifadeleridir. Ayrıca, Eski Uygurcada *Guru* terimi ile eşdeğer diğer dinî terimler *açarè* <Sogd. ’’c’ry; *bahşı* <Çin. 博士 *bó shì*; *k(e)şi* < Toch. A/B *kessi*; *isdonpa* <Tib. *ston pa*, *upadyayè* < Toch. B *upādhyāye* ve *yogaçarèè* <Toch. A/B *yogācāre* şeklindedir (İsi, 2022, s. 339, 341, 342, 345, 349, 351).

13-14. yüzyıl Türk Budizmindeki *Guru* kavramına dayalı incelemeler ve bu kategori içerisinde yer alan *Guru* şahsiyetleri üzerine kapsamlı bilgiler İsi (2022) tarafından verilmiştir. İsi, *Tantrik Türk Budizmi Metinlerinde Budist Şahsiyet ve Varlıklar* adlı çalışmasının *Öğreti Ustaları* bölümünde *Guru* kavramına değinerek Budistler açısından *Guruların* büyük bir öneme sahip olduğunu belirtmektedir (2022, s. 352). İsi, çalışmasında *Guru* kavramı ile ilgili bilgiler verdikten sonra *Tantrik Türk Budizmi* metinleri tanıklığında, toplam 45 *Guru* ismi hakkında tematik ve dilsel incelemeler yapmıştır (bk. İsi, 2022, s. 369-438).

Tantrik Türk Budizmi metinleri tanıklığında İsi tarafından yapılan inceleme neticesinde *Guru* kategorisinde tespit ettiğimiz Tibetçe kökenli 17 terim şunlardır:

Eski Uygurca	Orijinal Biçim
Uyg. <i>lama</i>	Tib. <i>bla ma</i>
Uyg. <i>isdonpa</i>	Tib. <i>ston pa</i>
Uyg. <i>anlag mīpa yi torçi</i>	Tib. <i>yan-lag med-pa’ rdo-rje</i>
Uyg. <i>çoski irgemsan</i>	Tib. <i>chos-kyi rgyal-mchen</i>
Uyg. <i>şonubum</i>	Tib. <i>gzon-nu-’bum</i>

Uyg. <i>karmava</i>	Tib. <i>karma-pa</i>
Uyg. <i>keçen luşavan</i>	Tib. <i>kha cañ Lo rga ya da kha gcañ lo(?)</i>
Uyg. <i>marpa</i>	Tib. <i>mar-pa</i>
Uyg. <i>kanpo bişang çup ırpal</i>	Tib. <i>mkhan-po Byañ-chub-dpal</i>
Uyg. <i>saskava</i>	Tib. <i>Sa-skya-pa chen-po</i> <i>'phags pa blo gros rgyal mtshan</i> <i>'phags pa ya da chos rgyal</i>
Uyg. <i>pagispa bahşı</i>	Tib. <i>'phags pa blo gros rgyal mtshan</i>
Uyg. <i>torçé tanpa</i>	Tib. <i>rdo rje gdan pa</i>
Uyg. <i>ırgalsan</i>	Tib. <i>rgyal-mchan</i>
Uyg. <i>ırçıbsun</i>	Tib. <i>rje bcun</i>
Uyg. <i>şesrap</i>	Tib. <i>shes-rabya da shes rab rgyal mtshan</i>
Uyg. <i>tançigpa</i>	Tib. <i>stan-chig-pa</i>
Uyg. <i>şangpa</i>	Tib. <i>sañs pa rin po che</i>

Tablo 1. Tibet Kökenli Guru Kavramı ve Guru Şahsiyetleri

Tantrik Türk Budizmi metinleri tanıklığında İsi tarafından detaylıca incelenen bu terimler, ödünçleme ilişkilerinin ürünü olarak Tibetçeden Eski Uygurcaya aktarılmıştır (2022, s. 791,792). Ayrıca, *Tantrik Türk Budizmi* metinleri tanıklığında *Guru* isimleri ile alakalı kökeni hem Sanskritçe hem de Tibetçeye götürülebilecek dinî terimler de söz konusudur. Bu kategoride toplam altı Guru ismi söz konusudur.

Eski Uygurca	Sanskritçe	Tibetçe
Uyg. <i>çalandarapa-çlandarapa</i>	Skr. <i>jalandharapa</i>	Tib. <i>dza-landha-ra</i>
Uyg. <i>naropa</i>	Skr. <i>nāropā ya da nādapāda</i>	Tib. <i>na ro pa</i>
Uyg. <i>tilopa</i>	Skr. <i>tilopa, tillipādāya da tailokapāda</i>	Tib. <i>ti-lo-pa</i>
Uyg. <i>saskava pandit~saskava pantit</i>	Skr. <i>maha-pañđita-ratna</i>	Tib. <i>sa skya pañđita</i>
Uyg. <i>luyupa</i>	Skr. <i>luipa</i>	Tib. <i>lu-i-pa</i>
Uyg. <i>mitiripa</i>	Skr. <i>maitrīpa/maitrīpāda</i>	Tib. <i>mai-tri-pa</i>

Tablo 2. Sanskritçe ya da Tibetçe Kökene Gidebilecek Guru Adları

Tantrik Türk Budizmi metinleri tanıklığında, İsi tarafından yapılan tematik ve dilsel incelemeyle detaylıca gösterilen bu terimler, ödünçleme ilişkilerinin ürünü olarak hem Sanskritçe hem de Tibetçe ile gösterilecek niteliktedir. Özellikle ses yönünden Sanskritçe ve Tibetçe formlar benzer görünümlere sahiptir, bu da terimler hakkında net bir köken açıklaması yapmamızı engellemektedir (İsi, 2022, s. 795-796).

2.5. Kutsal Kitap: *Lam 'Bras*

Tibet Budizmine dayalı Budist Uygur metinlerinde Tibetçenin etkisini gösterdiği ödünçleme ürünlerinden biri de Tibetçe *lam 'bras* ifadesidir. Eski Uygurcada *lambiras* şeklinde görülen bu terim, Tibetçe *lam- 'bras* formundan Eski Uygurcaya uyarlanmıştır. Tibetçe *lam- 'bras* ifadesi, Ezoterik Budizm açısından öneme sahip 'Yol ve Sonuç' adıyla

da bilinen meditasyon doktrininin adıdır ve bu kavram, ilgili öğretiye dair dinî bir kitabın adı olarak da bilinmektedir. Bu öğreti kitabı, Tibetçede *Lam 'Bras Bu Dang Bcas Pa'i Gdams Ngag* ve Sanskritçede *Mārgaphalānvitāvavādaka* karşılıklarına sahiptir. *Lam 'Bras*, Tibet Budizminde *Hevajra* ile alakalı 'Sonuçlu Yol' anlamında Sakya Okulu'nun önemli meditasyon uygulaması olarak görülmektedir. İki bölüme dayalı bu doktrinin ilk bölümünde, *Sūtrayāna* öğretisi açıklanırken ikinci bölümünde *Hevajra*'ya dayalı Tantrik öğreti açıklanır (*Rigpa Wiki*, "Lamdre" maddesi).

Uyg. *lambiras* <Tib. *lam 'bra* 'Budizm'de meditasyonla ilgili bir sistem ve bir metnin başlığı'

Terimle ilgili değerlendirmelere bakıldığında Kara & Zieme (1977, s. 30) sözcüğü Tibetçede *Lam-'bras*, *Lam 'bras-bu-dang bchas pa'i gdams-nag* ve Sanskritçede *Mārgaphalānvitāvavādaka* olarak gösterir. Bu adlandırma, sözcüğün bir Tantra kitabı olduğunu göstermektedir. Wilkens ve Kara & Zieme (1977, s. 30) tarafından Uyg. *lambiras* <Tib. *lam 'bras* = Skr. *mārgaphala* 'yol ve meyve' anlamında 'Budizm'de meditasyonla ilgili bir sistem ve bir metnin başlığı' (2021, s. 451) olarak gösterilen kelimeyi *lambiras* şeklinde de okuyabiliriz. Tibet etkili Budist Uygur metinleri geç döneme ait olduğundan /s/ harfinin /z/ şeklinde yazımı sıklıkla görülmektedir. Bu sebeple, ilgili kelimeyi *lambiras* olarak okumak gerektiği kanaatindeyim.

(8) *lam birasta yme teriñ yol bahşı erür tēp ertiñü kizleklig yañ üze nomlayu yarlıkamış erür* "Lam-'bras'ta, Derin Yol Gurusu'dur. Bu çok gizli metot üzerine vaaz edilir diye buyrulmuştur." (BT VIII Guruyoga 014-016, 1977, s. 30).

Görüldüğü üzere, ilgili metinde Uyg. *lambiras* <Tib. *lam 'bras*, hem Sakya Okulu'na ait doktrine hem de bu doktrine dayalı fikirleri yansıtan Tantra kitabına işaret etmektedir. Terim, düşünçleme ilişkilerinin ürünü olarak Tibetçeden Eski Uygurcaya aktarılmıştır.

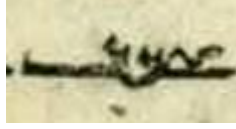
2.6. Ritüel

Tibet Budizmine dayalı Budist Uygur metinlerinde Tibetçenin etkisini gösterdiği düşünçleme ürünlerinden biri de ritüel kavramları ile ilgili terimlerdir. Ayin ve ritüeller, Tibet dinî yaşamının bir parçasıdır ve bu uygulamalar Tibet'teki dinî kültürün pratik yönünü yansıtır. Tibet'te sadece tapınaklarda değil, yer ve koşul sınırına takılmadan dinî uygulamalar icra edilmektedir. Amaç, *tanruların öfkelerini yatıştırmak, yağmur yağdırmak, doğa olaylarını ve hastalıkları önlemek, iyi hasat sağlamak, iblisleri ve kötü ruhları kovmak, zihindeki tutkuları ve egoyu yok etmektir* (Kumar, 2001, s. 1).

Tibet Budist uygulamaları, mantraların ve Yogik tekniklerin kullanımı gibi manevi yöne sahip bir dizi ritüele sahiptir. Tibet Budizmine dayalı Budist Uygur metinlerinde Tibetçenin etkisini gösterdiği düşünçleme ürünleri arasında ritüel ve ritüel türleri gelmektedir. Bu kavramlar, Budist Uygurlarda kendisini gösteren Tibet kökenli Tantracı geleneğin yansımalarını göstermesi bakımından önemlidir. Eski Uygurcada *ritüel* kavramına dair en yaygın terimlerden biri *yañ* <Çin. 樣 *yàng* ifadesidir. Çince kökenli bu ifade, 'metot, yöntem, tarz, suret; örnek, numune, şablon, klişe, kalıp, davranış, tutum; örf, âdet, kullanılış; ritüel (Skr. *vidhi*), ritüel uygulaması, ritüel kuralı; mukayese, karşılaştırma, benzetme' (Wilkens 2021, s. 862) gibi anlamlara sahiptir. Eski Uygurcada *ritüel* anlamındaki *yañ* kelimesi ile eşdeğer terimlerden biri de Wilkens'e göre Tibetçe *cho ga* ifadesidir. Bu ifade 'tören, ritüel, metot, yöntem' anlamlarındadır (2021, s. 236).

Uyg. *çoga (?)<Tib. *cho ga* 'ritüel, yöntem'

Eski Uygurcada kökeni tartışmalı terimlerden biri de *çoğa* ifadesidir. Terim, her ne kadar Tibetçe kökenli olarak gösterilse de ifadenin anlamlandırılışı ve kökeni noktasında problemler vardır. Öncelikle Wilkens sözlüğünde yer alan Eski Uygurca *çoğa* ifadesi, U II (*Uigurica II*) ve UV (*Uşnışa Vijayā Dhāraṇī Sūtra*) yayınlarında *çöke* ‘diz çökme’ olarak görülen kelimedir. İsi, UV özelinde çalışmasında ifadeyi *çoğa* yerine *çöke* şeklinde okumuştur (2021, s. 258). Terim, Eski Uygurcada U 372 numaralı fragmanda şu yazıma sahiptir:

Sözcük, *čwk* şeklinde yazıma sahiptir. Bu ifade, U II ve UV (*Uşnışa Vijayā Dhāraṇī Sūtra*) yayınlarında *aṭi kötrülmişe bo darniniñ inçe yañı osuğı birle kalguluk çöke yañın kējürüsinçe nomlayı y(a)rılıkazun* ‘Ey, Adı Yüceltilmiş Bhagavān! Bize, bu dhāraṇī’nin ince ayrıntıları ile birlikte diz çökme yöntemini açıklayınız!’ (Müller, 1911, s. 41; İsi, 2021, s. 161) olarak geçer.

İsi (2021) tarafından UV’de terim, başta Erdal (1991) olmak üzere birçok ismin görüşlerinden hareketle, *çöke* ‘diz çökme’ olarak okunmuştur. Terimle alakalı Tibetçe formu, ‘ritüel’ anlamı *yañ* kelimesi ile değerlendirdiğimizde, her iki sözcüğün de ‘ritüel, yöntem’ anlamında eş anlamlı ikileme görevinde kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu durum, yukarıdaki örnekteki anlatıma uymamaktadır. Çünkü ilgili satırda ‘bu dhāraṇī’nin ince ayrıntıları’ şeklinde bir anlatım vardır ve devamında da başka bir ritüele dair detay söz konusudur. Bu sebeple, Eski Uygurca *çoğa* ‘ritüel, yöntem’ formundan ziyade, *çöke* ‘diz çökme’ formu, daha makuldür. Bu sebeple, U II (*Uigurica II*) ve UV (*Uşnışa Vijayā Dhāraṇī Sūtra*) yayınlarında bir ‘diz çökme biçimi’ olarak tanımlanan *çöke yañın* ifadesi, özel bir ritüel biçimi olarak *çöke* ‘diz çökme yöntemi’ anlamına gelmektedir. İfade üzerine değerlendirmeler için bk. İsi, 2021, s. 257-258.

Tibet Budizmine dayalı Budist Uygur metinlerinde Tibetçenin etkisini gösterdiği ritüel kategorisi içerisinde yer alan ödünçlemelerden biri de ritüelde uygulanacak kuralları ifade eden ‘talimat’ kategorisine dair terimlerdir. ‘Ritüel Talimatı’ kategorisinde Tibetçeden Eski Uygurcaya geçen Tibetçe *gdams ngag* ve **gdams gsung* ifadeleri söz konusudur. Bu terimler, Eski Uygurcada *tamñak* ve *tamsuñ* karşılıklarındadır.

Uyg. *tamñak* <Tib. *gdams ngag* ‘ritüel talimatı, doktrin’

Tibetçe *gdams ngag* ifadesi, Sanskritçede *upadeśa* karşılığına sahiptir. *Upadeśa* terimi, Hinduizm ve Budizm’de, bir Guru’nun sağladığı manevi talimat ve rehberlik demektir. Terim, Sanskritçe *upa* ‘yukarıda’ ve ‘tavsiye, talimat’ ya da ‘emir’ anlamına gelen *adesa*’dan gelir. *Upadeśa*, Hindu ve Yoga felsefesi bağlamında genel olarak ‘bilgi vermek’ anlamındadır. Bu kavram, temel öğretimin ötesine geçen talimat ve rehberliği içerir. Guru, öğrencinin yanında kalarak verdiği ruhsal deneyime dayalı talimatlarla onu aydınlanma yolunda yönlendirir. Guru, yalnızca entelektüel bilgiyi iletmekle kalmaz, aynı zamanda bilgelik ve anlayış getiren mistik bilgiyi de öğrenciye sunar. *Upadeśa*, bu yönüyle Budizm’de doktrin *soru-cevap* şeklinde tartışılmasına sıklıkla atıfta bulunur (*Yogapedia*, “upadesa” maddesi). *Upadeśa*, Budist metnin Buddha sözlerine dayalı gizli şeyleri (*Buddhavacana*) aktardığını ve öğrencinin bunu Guru olmadan hemen fark edemeyeceğini söyler. Tibet’te, bir Guru’nun bir öğrenciye verdiği kişisel talimatların

(*man ngag*) bir Budist metindeki açıklamadan üstün olup olmadığı sorusu, çoğu zaman yanıtız kalsa da Tibetçe *Bka' Gdams* ifadesi, 'Buddha'nın sözlerini talimat olarak alanlar' (*gdams ngag*) olarak (Buswell & Lopez, 2014, s. 938) aydınlanma yolundaki talimatların Buddha sözlerine dayandığını göstermektedir. Kapstein'e göre, Tibetçe *gdams ngag* ifadesi, astronomi, politika, yoga veya meditasyon gibi alanlarda icra edilecek uygulamalar için yönergeler sunan konuşma ve yazı demektir. Terim, genellikle teorik ders kitaplarında bulunmayan ancak yetenekli uygulayıcıların deneyimlerinden ortaya çıkan ve esas olarak pratiği gerçekleştirmeye yönelik tavsiyeler demektir. *Gdams ngag*, esasen, doğrudan özgürleştirici iç görü ile ilgili müşidin müridine dolaysız, yürekten talimatlarına ve nasihatlerine atıfta bulunur. *Gdams ngag*, yalnızca müşit ve mürit arasındaki karşılıklı ilişkinin bir ürünüdür; Budist aydınlanmanın özünün açıkça ifşa edildiği, tekrarlanamayan söylem olayıdır. Bu yönüyle, *Gdams ngag*, Buddha'nın, kişinin kendisi ve tüm canlılar adına mükemmel aydınlanmaya ulaştırmaya yönelik ifadeleri olarak bilinmektedir (1996, s. 275-276).

(9) *montag iki y(é)girmi törlüg tüp yiltız kergeklig tamñaklarda ulug bahşı naropaniñ yarlıkamışı bar.*

'Guru Nāropa'nın temel talimatlar üzerine verdiği on iki tür emir şöyleydi:' (Ölümler Kitabı 620-623, 1978, s. 128-129).

(10) *añbaşlayu tört törlüg abişekig tolu tükel teginmek anta basa iki y(é)girmi törlüg tüp teriñ tamñaklarını bışrunmak üze irü belgü körmek bolarını yol kılıp yolça yorımakan bolar yme tüş birle kavışmak erür.*

'Evvla dört tür Abhişeka'nın tamamının eksiksiz kazanımıdır. Sonra on iki çeşit derin talimatı gerçekleştirerek ve onlardan çıkış yolu hazırlayıp o yolda yürüyerek onları meyvelerle birleştirerek işaretleri görmektir.' (Ölümler Kitabı 625-630, 1978, s. 128-129).

Terimle ilgili değerlendirmelere bakıldığında, Zieme & Kara çalışmalarında ifadeyi Tibetçe *gdams ngag* şekline götürüp terimin 'tavsiye, talimat' anlamına geldiğini belirtir (1978, s. 250). Wilkens çalışmasında ifadeyi 'talimat, nasihat (ritüel)' (2021, s. 668) olarak anlamlandırır. Terim, ödünçleme ilişkilerinin ürünü olarak Tibetçe *gdams ngag* formundan Eski Uygurcaya uyarlanmıştır.

Ayrıca, Tibet Budizmine dayalı Budist Uygur metinlerinde, Tibetçe *gdams ngag* 'talimat, tavsiye' ifadesiyle eş anlamlı **gdams gsung* sözcüğü de vardır. Bu terim, Eski Uygurcaya *tamsuñ* olarak uyarlanmıştır. İfade, 'tavsiye, talimat, yönerge' (Wilkens, 2021, s. 668) anlamındadır.

Uyg. *tamsuñ* <Tib. **gdams gsung* 'tavsiye, öğüt'

(11) *anta basa şiri çakira sanbaranıñ mantalınta abişek teginmişig bilser şiri çakira sanbara inag teginser anta ötürü tamsuñ tyan teñri yüüz tilgenin kök kalikka bargalı uyur.*

'Ve ondan sonra kişi, Śrī Cakrasaṃvara'nın Mañđala'sında Abhişeka'ya ulaşıldığını fark eder. Eğer kişi, Śrī Cakrasaṃvara'ya sığınır, o zaman Dhyāna tanrılarının yüz çemberini gösterecek talimat verilerek gökyüzünde yürünebilir.' (Ölümler Kitabı 331-335, 1978, s. 90-91).

Terim, ödünçleme ilişkilerinin ürünü olarak Tibetçe **gdams gsung* formundan Eski Uygurcaya uyarlanmıştır.

Ve son olarak Tibet Budizmine dayalı Budist Uygur metinlerinde Tibetçenin etkisini gösterdiği ritüel kategorisi içerisinde yer alan ödünçlemelerden biri de bir ritüel nesnesi olarak Tibetçeden Eski Uygurcaya aktarılan *bum pa* ifadesidir.

Tibet Budizminde *Sekiz Kutlu Sembol* vardır. *Sekiz Kutlu Sembol* (Skr. *aṣṭamaṅgala*; Tib. *bkra shis rtags brgyad*), *güneş şemsiyesi*, *bir çift altın balık*, *hazine vazosu*, *lotus*, *beyaz renkli sağa dönen deniz kabuğu*, *saadet düğümü*, *zafer sancağı* ve *cakradan oluşur*. Başlangıçta bunlar, bir kralın taç giyme töreninde görülen kraliyet sembolleridir. Bu semboller, Buddha'nın aydınlanmasından sonra, Buddha'ya sunulan adaklar olarak görülmüştür (Beer, 1999, s. 171).

Budizm'in *Sekiz Kutlu Sembolü*'nden biri de sıklıkla Budist kabul törenlerinde kullanılan *ağızlı bir ritüel vazosu* olarak Türkçeye çevrilen Tibet kökenli *bum pa*'dır. Sanskritçede *nidhānakumbha* ve Tibetçede *gter gyi bum pa* adıyla bilinen bu vazo, 'altın hazine vazosu' veya 'tükenmez hazinelerin vazosu' adıyla da bilinir. Bu nesne, düz tabanlı, yuvarlak gövdeli, dar boyunlu ve oluklu üst kenarı ile geleneksel Hint su kabından modellenmiştir. Tibet'te, genellikle bir lotus yaprağı ile süslü bir altın vazo olarak temsil edilir. Değerli ve kutsal maddelerle mühürlenmiş bu vazolar, genellikle sunaklara ve dağlara yerleştirilir. Bunlar, su kaynaklarının geçtiği yerlere ya da gömüldükleri muhite zenginliği çeker (Beer, 1999, s. 181; *Tibetan Buddhist Encyclopedia*, "bum pa" maddesi).

Uyg. *bumpa* <Tib. *bum pa* 'ritüel vazosu'

Tibet Budizmine dayalı Budist Uygur metinlerinde Tibetçe *bum pa* ifadesi, Eski Uygurcada *bumpa* terimi ile görülmektedir.

(11) *iki èligni **bumpa** yañlıg tiz üze boş kodup boyunun yug kuş boyuniña okşatu tutgu ol.*

'İki eli sürahi gibi diz üstüne serbestçe koyup boynu tavus kuşu benzer bir şekilde tutmalıdır.' (Ölümler Kitabı 1017-1020, 1978, s. 162-163).

(12) ***bumpa** içinde y(a)ruk teg belgü bolur moni tanıgu ol.*

'Sürahi içindeki ışık gibi, bir işaret belirir. Bunu, böyle bilmelidir.' (Ölümler Kitabı 1241-1242, 1978, s. 162-163).

Terimle ilgili değerlendirmelere bakıldığında, Zieme & Kara ifadeyi 'sürahi, testi' (1978, s. 214) olarak verir. Wilkens çalışmasında terimi 'kap, sürahi, vazo' anlamında gösterip ifadenin Moğolcada *bumba* şeklinde olduğunu ve sözcüğün Tibetçe *bum pa* formuna gittiğini belirtir (2021, s. 199). Terim üzerine güncel bir çalışma Ayazlı (2021) tarafından yapılmıştır. Ayazlı'ya göre, Tibetçeden ödünçleme olan ve Eski Uygurca yayınlarda 'kap, sürahi, vazo' anlamı ile birkaç kez görülen sözcük, Uygurca metinlerden yola çıkarak bir ritüel objesi olarak kullanılmış ve özellikle '(kutsal bir) kâse, kap' anlamında görülmüştür. Sözcük, Tuvaca ve Sarı Uygurcada varlığını bugün sürdürmekle birlikte hem Orta Moğolcada hem de çağdaş Moğol dillerinde '(kutsal nesne veya su için kullanılan) kâse, kap, vazo' anlamındadır (2021, s. 78-79). Terim, bu yönüyle ödünçleme ilişkilerinin ürünü olarak Tibetçe *bum pa* formundan Eski Uygurcaya uyarlanmıştır.

2.7. Sunular

Çalışmanın bu başlığı içerisinde, Tibet Budizmine dayalı Budist Uygur metinlerinden tanımlanmış Tibetçe sunu türlerine dair terimler hakkında tematik ve dilsel incelemeler yapılmıştır. Bu kategoride Eski Uygurca metinlerde Tibetçeden aktarılmış *ghod pa* ve *gtor ma* terimleri söz konusudur.

Uyg. *çodpa* <Tib. *gchod pa* ‘ritüel sunusu’

Tibetçede *gchod pa* şeklinde görülen terim hem bir *doktrin* hem de *rahiplere sunulan bir adak* demektir. Tibet Budizminde manevi bir uygulama olarak bu terim, ‘egoyu kesme’ anlamında *Prajñāpāramitāsūtra*’ya dayanmaktadır. İlgili doktrin, *Prajñāpāramitā* felsefesini belirli meditasyon yöntemleri ve Tantrik bir ritüel ile birleştirmektedir. Bu uygulamanın içeriğine bakıldığında, öğreti ustası, sembolik olarak bedendeki eti, bir *gañacakra* (*tantrik şölen*) şeklinde sunar. İkonografik olarak, uygulayıcının vücudundaki deri, yüzeysel gerçekliği veya *māyā*’yı temsil edebilir. Bu deri, akıl akışının gerçekliğini temsil eden kemiklerden kesilir. Bazı araştırmacılar, bu ritüeli bir şaman uygulaması olarak görür. Geleneksel olarak bu ritüel, bazı uygulayıcılar için zorlu, tehlikeli ve uygunsuz olarak kabul edilir (*Tibetan Buddhist Encyclopedia*, “Chod” maddesi).

Terim, Tibet Budizmine dayalı Budist Uygur metinlerinde *çodpa tapıg* karşılığındadır. Zieme & Kara (1978, s. 182-183) tarafından bu kavram, ‘Tantrik bir sistem; rahiplere sunulan adak’ şeklinde gösterilmiştir. Wilkens ifadeyi *çodpa* <Tib. *mchodpa* olarak gösterip terimin ‘kurban; *mchod pa* kurbanı’ (2021, s. 236) anlamına geldiğini belirtir. Kavram üzerine güncel bir inceleme Ayazlı (2023) tarafından yapılmıştır. Ayazlı’ya göre terim, tanrılara saygı göstermek, hürmet etmek amacıyla onlara, sunu/kurban sunma diğer bir deyişle kurban sunulmak suretiyle gerçekleştirilen içerisinde tütsü, çiçek, parfümlü sular, kandil, müzik gibi dış sunu unsurlarını da barındıran Tantrik Budizme ait dinî bir ritüeldir. Eski Uygurcada *çodpa* biçiminde görülen terim, *çotpa/coṭpa/çotba* formlarıyla ve “sunma, adama, serpmeye; adak, bağış, kurban, kurban etme, içilen içkinin bir kısmının mabutların şerefine yere dökülmesi” anlamlarıyla Sarı Uygurcada varlığını sürdürmektedir (s. 64).

(13) *kim kayu burhanlar kutı küsüşlüg yogaçarêler şiri çakira sanbara bölükinte çodpa tapıg kılavın tésér on yağı bés otuz öñi yme künlerte pénsunta ulatı burhanlarıg yarlıkadıp*

‘Buddhalık saadeti arzusunda olan Yogācāryalar, Śrī Cakrasaṃvara kısmında, *Gchod-pa* sunusu gerçekleştireyim derse, Devatālar ve Buddhaların onuncu veya yirmi beşinci günlerde görünmesi gereklidir, diye söyleyip.’ (Ölümler Kitabı 1299-1304, 1978, s. 182-183).

Görüldüğü üzere, ilgili metinde *çodpa tapıg* <Tib. (*m*)*chodpa* ifadesi, ‘rahiplere sunulan adak’ şeklinde bir anlama sahiptir. Terim, ödünçleme ilişkilerinin ürünü olarak Tibetçe *gchod pa* formundan Eski Uygurcaya uyarlanmıştır. Tibet Budizmine dayalı Budist Uygur metinlerinde Tibet kökenli diğer bir ritüel, *gtor ma* ifadesidir.

Uyg. *toorma~torma* <Tib. *gtor ma* ‘kurban ve adak, ritüelde ilahlara adanan kek, pasta’

Tibet Budizminde Tibetçe *gtor ma* ifadesi, çoğunlukla Tantrik ritüellerde adak olarak kullanılan un ve tereyağından yapılmış figürlerdir. Bu figürleri, bir *kek* olarak da düşünebiliriz. *Gtor ma*, yani *Torma*’nın ana gövdesi için genellikle beyaz veya kırmızı renkli boyama yapılmaktadır. Bu sunu, amacına göre belirli şekillerde yapılır ve genellikle koni şeklindedirler. Ancak, Sanskritçede *bali* veya *balinḡha* olarak adlandırılan geleneksel Hint kekleri koni yerine düzdür. Tibetçede bu terim, ‘sürdürmek, parçalamak veya dağıtmak’ anlamına gelen *gtor-ba* kökünden gelir. *Gtor-ba*, hem ‘adak adama’ hem de ‘bırakma ya da bağlanmama duygusu’ anlamına gelir. *Gtor malar* şu amaçlar için oluşturulmaktadır:

1. İlki, törenler veya tanrıları temsil etmek için oluşturulur ve türbelere yerleştirilir.
2. İkincisi, şölende kullanılır ve uygulama sırasında uygulayıcılar tarafından tüketilir.
3. Üçüncüsü, ruhları yatıştırmak, sevap toplamak veya engelleri kaldırmak için yapılır.

Çoğunlukla *Gtor malar*, arpa unu ve tereyağından yapılır, ancak geleneksel olarak yumurta, süt, şeker, bal ve hatta et gibi diğer bileşenler, uygulamanın amacına bağlı olarak kullanılabilir (*Tibetan Buddhist Encyclopedia*, “Torma” maddesi).

Tibet Budizmine dayalı Budist Uygur metinlerinde Tibetçe *gtor ma* ifadesi, *toorma-torma* karşılığına sahiptir. Terim, Sanskritçede *bali* (Kara & Zieme, 1976, s. 72; Kara & Zieme, 1977, s. 52; Buswell & Lopez, 2014, s. 330), Çincece 饗利 *pó lì* ‘bir yemeğin bir kısmının tüm canlılara sunulması; ayrıca kraliyet geliri, bir kurban’ (SH, 1937, s. 346) ve Moğolcada *gdorma, durm-a* (Kara & Zieme, 1976, s. 44; Wilkens, 2021, s. 140, 734) karşılıklarına sahiptir.

(13) *anta basa toorma ... suvtn b'gnitin kodup oza iç tapıgı kutadurup öndünki këruka başlap alku burhanlar aşanu tururların sakınip.*

‘Ondan sonra Bali (*gtor-ma*) sunusu ...sudan biradan koyup evvela iç sunuları kutsayıp Heruka başta olmak üzere tüm Buddhalarla yemek yediğini düşünmeli!’ (BT VII I 002-007, 1976, s. 72).

(14) *v(a)sirlig ayanı üstün açıp oom vçıra aralı hoo ça huñ bañ huu vçıra takini samaya isdom tirisa hoo oom a huñ tıp bo darnini üç kata erser yéti kata erser sözlep toorma ötüniüp...*

‘Vajra görünümü avucunu yukarı doğru kaldırıp *om vajra ārali ho ja hōm vañ ho vajradākinī samaya stvañ dṛśya ho om āh hūm* demeli ve üç ila yedi kez bunu tekrar etmeli ve Bali sunusunu vermelidir.’ (BT VII I 007-013, 1976, s. 72).

(15) *anta basa barçanıñ katılışmışın sakını tormanı kutadurmuş teg kutadurup anıñ örisin burunun öznüñ töz tüp bahşıka ötüngü ol.*

‘Ondan sonra her şeyin birbirine karıştırıldığını hayal edip Bali sunusunu kutsadığı gibi, bunun en güzel şeklini Guru’ya vermelidir.’ (BT VIII Guruyoga 330-333, 1977, s. 52).

Terimin Eski Uygurcada *bali* şeklinde Sanskritçe⁵ formu da vardır. İfade, Moğolcada *baliñ* (Wilkens, 2021, s. 140) karşılığındadır. Eski Uygurca *bali* ifadesinin kökeni

⁵ Terim, Eski Uygurca metinlerde şu örneklerde görülmektedir:

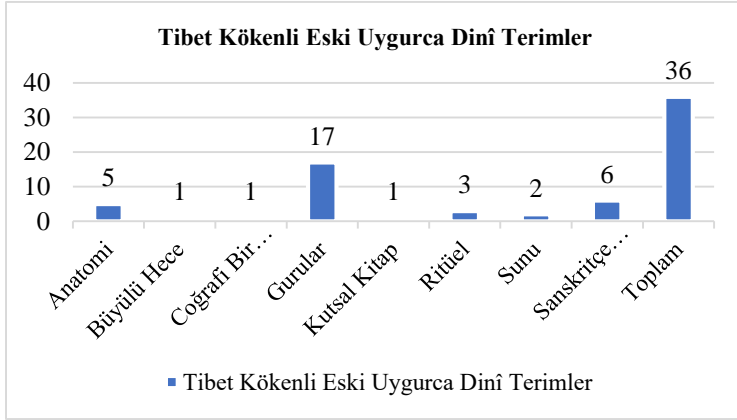
anta basa bali tapıg erser balike iç tapıg birle suv begni kodup oom vçıra amırta d(a)rnini sözleyü yene iç tapıgtn saçıp arıtıp suvabava d(a)rni üze kurug sakınip ‘Ondan sonra Bali sunusuna gelince, Bali’ye iç sunu türüyle su ile bira koyup *om vajra amrtā* denilen Dhāraṇī’yi söylemeli ve iç sunudan bunu etrafa saçıp *Svabhāvadhāraṇī* üzerine boşluğu hayal etmelidir.’ (BT VII A 292-296 1976, s. 44).

tört otuz alplarınıñ psak d(a)rnisi üze yme ötüniüp öndünki teg taş iç köñültin belgültüg bolmuş tapıg üze tapınıp çañ vçir turup yene iki bölük çekiz padak ögdiler üze ögüp küsemiş küşün kut kolungu ol bali yaratıgı erür ‘Yirmidört Vıraların çelenk Dhāraṇī’si’ni isteyip önceden olduğu gibi, zihinde beliren iç ve dış sunuları gerçekleştirilmelidir. Çan ve vajra’yı tutup sekiz ayaklı övgü dizeleriyle bunları övmeli ve gerçekleşmesini istediği arzuları sıralamalıdır. Bali sunusunun ritüeli budur.’ (BT VII A 307-312, 1976, s. 44-45).

noktasında Wilkens sözlüğündeki verilere göre, terim Sanskritçe *bali* sözcüğünden gelmektedir. Ancak, terimin Çince *罽利 pò lì* (SH, 1937, s. 346) şeklinde olması ve de Çince-Eski Uygurca arasındaki yakın ilişki, bu terimin Çince *pò lì* formundan Eski Uygurcaya uyarlanabildiğini de düşündürmektedir.

Sonuç

Tibet Budizmine dayalı Budist Uygur metinleri tanıklığında, Tibet kökenli dinî terimler çalışmada 7 ana başlığa ayrılarak tematik ve dilsel olarak incelenmiştir.

Şekil 1. Tibet Kökenli Eski Uygurca Dinî Terimler

Çalışmada doğrudan Tibetçe ile alakalı 36 terim söz konusudur. Şekil 1'den de anlaşılacağı üzere, çalışmanın Tibet kökenli ilk başlığı olan *Anatomik Terimler* bölümünde 5; *Büyüülü Hece* bölümünde 1; *Coğrafi Bir Bölge ya da Bir Soy Adı* bölümünde 1; *Gurular* başlığında doğrudan 17, ayrıca kökeni Tibetçe ile ilişkili 6; *Kutsal Kitap* bölümünde 1, *Ritüel* başlığında 3 ve son olarak *Sunu* bölümünde 2 terim tespit edilmiştir. Bu yönüyle, eldeki çalışmada *Tantrik Türk Budizmi* metinleri tanıklığında, Tibetçe kökenli 36 dinî terim tespit edilmiştir. Tematik ve dilsel olarak incelenen dinî terimler bizlere, Budist Uygurların özellikle Tibet etkili Budist düşünce noktasında Tibet kültürü ve diliyle yakın bir ilişkide olduğunu göstermektedir. Bu etkileşim neticesinde, özellikle Tibet düşünce sistemine dayalı Budist öğretinin yazılı metinler tanıklığında Uygurlarda hem felsefi hem de ritüel ve sunular gibi alanlarda yansımalar gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır.

baliniñ altınunta öznüñ yürektin yañ uzék ünüp barıp yéél tilgeni bolmışın sakingu ol 'Bali'nin altında kendi kalbinden beliren *yañ* hecesinin çıktığını ve onun rüzgâr tekerleği olduğunu hayal etmek gereklidir.' (BT VII B 062-065, 1976, s. 65).

Sanskritçe form üzerine değerlendirmelere bakıldığında, Kara & Zieme (1976, s. 44) terim için 'dinî törenlerde, özellikle tantrik ayinlerde tanrılara yiyecek olarak sunulan şekiller' açıklamasını yapar. Wilkens ifadesi 'kurban, kurban edilen şey, haraç, serpilene bağış' (2021, s. 140) anlamında verir. Ayrıca, Wilkens terimin Eski Uygurcada *bali ötünmeklig* 'Bali armağan etme kurbanı', *bali yañı* 'Bali ritüeli' ve *bali yaratg* 'Bali (kurbanı için) uygulama talimatı' (2021, s. 140) gibi karşılıklarının olduğunu belirtir. Görüldüğü üzere, tüm tanıklarda, Eski Uygurca *toorma~torma* ve *bali~bali yaratg* ifadeleri vasıtasıyla, ilgili ritüel hakkında detaylı bilgiler verildiği görülmektedir.

Kısaltmalar

Çin.	Çince
Skr.	Sanskritçe
Soğd.	Soğdca
Tib.	Tibetçe
Toch. A/B	Toharca A/B
Uyg.	Eski Uygurca

Kaynakça

- AY = Kaya, C. (2021). *Uygurca Altun Yaruk giriş, metin ve dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayazlı, Ö. (2021). Eski Uygurlarda dinî ritüel bir obje ‘Bumpa’ üzerine inceleme. İ. Taş & Z. Gulcalı & T. Karaayak (ed.) *Eski Türkçe Üzerine Filolojik Araştırmalar* içinde (s. 69-82). Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- Ayazlı, Ö. (2023). Eski Uygurcada Tibetçe bir sözcük: çodpa. Ö. Ayazlı & T. Karaayak & U. Uzunkaya (ed.) *Bilge Biliglig Bahşı Bitigi Doğumunun 60. Yılında Mehmet Ölmez Armağanı* içinde (s. 55-67). Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- Aydın, E. (2018). Tibet in Old Turkic texts. *Revue d’Etudes Tibétaines* 46, 90-97.
- Beer, R. (1999). *The encyclopedia of Tibetan symbols and motifs*. USA: Shambhala Publication.
- BT VII = Kara, G. & Zieme, P. (1976). *Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung*. Berliner Turfantexte VII. Berlin: Akademie Verlag.
- BT VIII = Kara, G. & Zieme, P. (1977). *Die uigurischen Übersetzung des Guruyogas “Tiefer Weg” von Sasya Pañdita und der Mañjuśrīnāmasaṅgīti*. Berliner Turfantexte VIII. Berlin: Akademie Verlag.
- Buswell Jr, R. E. & Lopez Jr, D. S. (2014). *The Princeton dictionary of Buddhism*. Princeton: Princeton University Press.
- DKPAM = Elmali, M. (2016). *Daşakarmapathāvadānamāla giriş-metin-çeviri- notlar-dizin-tpkibaskı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Grimes, J. A. (1996). *Concise dictionary of Indian philosophy: Sanskrit terms defined in English*. USA: State University of New York Press.
- İsi, H. (2022). *Tantrik Türk Budizmi metinlerinde Budist şahsiyet ve varlıklar (tematik ve dilsel İnceleme)*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- Johanson, L. (2014). *Türkçe dil ilişkilerinde yapısal etkenler*. (N. Demir, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kapstein, M. (1996). gDams ngag: Tibetan Technologies of the Self. In: Jose Ignacio Cabezon & Roger R. Jackson (eds.) *Tibetan Literature Studies in Genre*. USA: Snow Lion Publications. 275-289.
- Kumar, N. (2001). *Ritual Implements in Tibetan Buddhism: A Symbolic Appraisal*. 1-8. Erişim adresi (2023, 1 Şubat) <https://web.stanford.edu/class/history11sc/pdfs/ritual>
- Maue, D. & K. Röhrborn (1984). Eine buddhistischer Katechismus in alttürkischer Sprache und tibetischer Schrift I. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 134/2, 286-313.
- Porció, T. (1997). Preliminary Notes on the Uigur and Tibetan Versions of the Sitātapatrādhāraṇī. In: Árpád Berta & Erzsebet Horváth (eds.) *Historical and Linguistic Interaction between Inner-Asia and Europe (Proceedings of the Permanent International Altaistic Conference)*. Szeged: Department of Altaic Studies. 229-241.
- Porció, T. (2003). On the Brāhmī glosses of the Uygur Sitātapatrā text. *Central Asiatic Journal* 47, 91-109.
- Rinpoche, S. (2002). *The Tibetan book of living and dying*. New York: HarperCollins.
- Rinpoche, T. (2012). *Open heart, open mind: awakening the power of essence love*. New York: Harmony.
- Rominger, A. (2013). Illuminating rlung: the vital energy of Tibetan medicine. *Independent Study Project (ISP) Collection*. 1745, 1-27.
- Rossabi, M. (2015). *Kubilay Han yaşamı ve dönemi*. (Ö. Özol, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

ESKİ UYGURCA-TİBETÇE DİL İLİŞKİLERİ: TİBET KÖKENLİ DİNİ TERİMLER
(TANTRİK TÜRK BUDİZMİ METİNLERİNDEN HAREKETLE)

- Sagaster, K. (2007). The history of Buddhism among the Mongols. In: Ann Heirman & Stephan Peter Bumbacher (eds.) *The spread of Buddhism*. Leiden & Boston: Brill Publishers. 379-432.
- Sarı, İ. (2013). Dil etkileşimi bağlamında ses-anlam eşlemesi ve Türkçedeki örnekleri. *Türk Kültürü* 2013/1, 1-27.
- SH = Soothill, W. E. & Hodous, L. (1937). *A dictionary of Chinese Buddhist terms*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd.
- Sørensen, H. H. (2017). Spells and magical practices as reflected in the early Chinese Buddhist sources (c. 300–600 CE) and their implications for the rise and development of esoteric Buddhism. In: Yael Bentor & Meir Shahar (eds.) *Chinese and Tibetan esoteric Buddhism*. Leiden & Boston: Brill Publishers. 41-71.
- Sugiki, S. (2015). *Samvara*. In: Jonathan A. Silk (ed.) *Brill's encyclopedia of Buddhism*. Leiden-Boston: Brill. 360-366.
- Tsong Khapa Losang Drakpa (2010). *Brilliant illumination of the lamp of the five stages (Rim Inga rab tu gsa/ ba'i sgron me) practical instruction in the King of Tantras*. (R. A. F. Thurman, Çev.). USA: The American Institute of Buddhist Studies Columbia University Center for Buddhist Studies.
- U II = Müller, F. W. K. (1911). *Uigurica II*. Berlin: Abhandlungen der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften.
- Uçar, E. (2009). *Altun Yaruk Sudur, V. Kitap, Berlin koleksiyonundaki fragmanların transliterasyonu ve transkripsiyonu açıklamalar ve dizin*. (Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir.
- UV = İsi, H. (2021). *Eski Türkçe tantrik bir metin: Usn̄isa Vijayā Dhāranī Sūtra*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uysal, İ. N. (2020). Dil ilişkileri bağlamında popüler Türk romanlarındaki Batı kökenli kelimeler: Kuşlar Yasına Gider Örneği. *TYB Akademi* 29, 11-27.
- van Schaik, S. (2020). *Buddhist magic: divination, healing, and enchantment through the ages*. USA: Shambhala Publications.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch-Deutsch-Türkisch*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
- Zieme, P. & Kara, G. (1978). *Ein Uigurisches Totenbuch. Nāropās Lehre in uigurischer Übersetzung von vier tibetischen Traktaten nach der Sammelhandschrift aus Dunhuang British Museum Or. 8212 (109)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Zieme, P. (1984). Indischer Schlangenzauber in uigurischer Überlieferung. In: Lajos Ligeti (ed.) *Tibetan and Buddhist Studies Commemorating the 200th Anniversary of the Birth of Alexander Csoma de Kőrös*. Budapest: Akadémiai Kiadó (Bibliotheca Orientalis Hungarica XXIX/2). 425–440
- Zieme, P. (1992). *Religion und Gesellschaft im Uigurischen Königreich von Qoço: Kolophone und Stifter des alttürkischen buddhistischen Schrifttums aus Zentralasien*. Opladen: Westdeutscher.
- Zieme, P. (2011). Notes on the religions in the Mongol Empire. In: Anna Akasoy & Charles Burnett & Ronit Yoeli-Tlalim (eds.) *Islam and Tibet–interactions along the musk routes*. Farnham/Burlington: Ashgate. 177-187.
- Zieme, P. (2015). Local literatures: Uighur. In: Jonathan A. Silk (ed.) *Brill's encyclopedia of Buddhism*. Leiden/Boston: Brill. 871-882

Elektronik Kaynaklar

Wisdom Library. Erişim Adresi (2023, 1 Şubat): <https://www.wisdomlib.org>

Yogapedia. Erişim Adresi (2023, 1 Şubat): <https://www.yogapedia.com>

Turfanforschung Digitales Turfan-Archiv. Erişim Adresi (2023, 1 Şubat): <https://turfan.bbaw.de/dta/>

Tibetan Buddhist Encyclopedia. Erişim Adresi (01.02.2023): http://www.tibetanbuddhistencyclopedia.com/en/index.php?title=Tibetan_Buddhist_Encyclopedia

Tibetan-Sanskrit-English Dictionary. Erişim Adresi (2023, 1 Şubat): www.glossaries.dila.edu.tw

- Rigpa Wiki*. Erişim Adresi (2023, 1 Şubat):
https://www.rigpawiki.org/index.php?title=Main_Page
- Encyclopedia Britannica*. Erişim Adresi (2023, 1 Şubat): <https://www.britannica.com>.
- Encyclopedia of Buddhism*. Erişim Adresi (2023, 1 Şubat):
https://encyclopediaofbuddhism.org/wiki/Main_Page
- Lama Yeshe Wisdom Archive*. Erişim Adresi (2023, 1 Şubat): <https://www.lamayeshe.com/>
- Chinese English Pinyin Dictionary*. Erişim Adresi (2023, 1 Şubat):
<https://chinese.yabla.com/chinese-english-pinyin-dictionary.php>